श्रीः ।

यन्त्रराजः ।

महेन्द्रगुरुविरचितः

मलयेन्दुसूरिविरचितटीकासहितः

तथा

दैवज्ञचूडामणिना श्रीविश्रामेण विरचितः

यन्त्रशिरोमणिः ।

सूर्यपुर(सुरत)स्थ ज्योतिर्विद्

कृष्णशंकर केशवराम रैक्व इत्येतैः सम्पाद्य

संशोधितः ।

प्रथमावृत्तिः

मुम्बय्यां

पाण्डुरङ्ग जावजी इत्येतैः

स्वीये "निर्णयसागरमुद्रणालये" मुद्रयित्वा प्रकाशितः ।

प्रतयः १५००.

शकाब्दाः १८५८, सन १९३६.

प्रस्तावना.

इदानीन्तनाः पाश्चात्यशिक्षणदीक्षितमानसा बहवो जनाः प्रवदन्ति यत् साम्प्रतिकैः पश्चिमाशाधिष्ठितैर्विद्वद्वरिष्ठैः प्रतिदिनमवर्णनीयं परिश्रमं विधाय खगोलसम्बन्धिज्ञानं यथा समासादितम्, तत्प्रकाशनार्थं च ते महता क्लेशेनार्थव्ययेन च नानाविधानि यंत्राणि व्यरचन् विविधैश्च तैर्यंत्रैरनायासेन करामलकवत्सर्वं भास्करादीनां गगनेचराणामश्विनीप्रभृतीनां नक्षत्राणां मेषादीनां राशीनाञ्च यथा सूक्ष्ममार्गेणावलोकनं, सूर्याचन्द्रमसोरुपरागं च विलोकयामस्तादृक्षं यांत्रिकं साधनं पुरा नासीत् तादृशविविधयंत्रनिर्माणसामर्थ्यस्य तु दूरे वार्तेति, तत्र सूर्यसिद्धान्त, शिष्यधीवृद्धिद, सिद्धान्तशिरोमणिप्रभृतिग्रंथाध्ययनकर्तॄणां चतुरचेतसां चेतसि क्षणमप्यधितिष्ठति ॥

सूर्यसिद्धान्ते ज्योतिषोपनिषदध्याये (१३)

"तुंगबीजसमायुक्तं गोलयंत्रं प्रसाधयेत् ॥
गोप्यमेतत्प्रकाशोक्तं सर्वगम्यं भवेदिह ॥ १७ ॥
तस्माद्गुरूपदेशेन रचयेद् गोलमुत्तमम् ॥
युगे युगे समुच्छिन्ना रचनेयं विवस्वतः ॥ १८ ॥
प्रसादात्कस्यचिद्भूयः प्रादुर्भवति कामतः ॥
कालसंसाधनार्थाय तथा यंत्राणि साधयेत् ॥ १९ ॥
एकाकी योजयेद्बीजं यंत्रे विस्मयकारिणि ॥
शंकुयष्टिधनुश्चक्रैश्छायायंत्रैरनेकधा ॥ २० ॥
गुरूपदेशाद्विज्ञेयं कालज्ञानमतन्द्रितैः ॥
तोययंत्रकपालाद्यैर्मयूरनरवानरैः ॥ २१ ॥
ससूत्ररेणुगर्भैश्च सम्यक्कालं प्रसाधयेत्" .. ॥

तत्पुत्रौ भवतस्तयोर्दिनकरो ज्येष्ठः कुलोद्योतकृत्
ज्योतिर्वित्कमलावबोधनरविः शौर्येण तिग्मद्युतिः ॥
सौजन्येन हिमद्युतिश्चतुरया वाचा च वाचस्पतिः
गाम्भीर्येण नदीपतिः करुणया श्रीराघवः सत्कविः ॥ २ ॥
तस्यानुजो दैवविदां वरिष्ठः ख्यातोऽभिरामः किल रामचंद्रः ॥
काश्यां गतोऽसौ जनकेन सार्कं चकार मार्गे नलकस्य टीकाम् ३
वृत्तानि रत्नानि सुवर्णयुक्तान्यादाय बद्धा शिशुबोधनार्थम् ॥
रत्नावलिः कण्ठगता च येषां रत्नावलिर्हस्तगतास्तु तेषाम् ॥ ४ ॥
शाकेऽक्षाभ्राक्षचंद्राब्दे १५०५ शीकरीनगरे कृता ॥
शासत्यकबरे राजन्युर्व्यां राज्यं सुधार्मिकम्" ॥ ५ ॥ इति ॥

२ यंत्रचिन्तामणिः सटीकः—

"आसीदग्रजराजवन्दितपदः श्रीवामनो विश्रुतो
ज्योतिःशास्त्रमहार्णवामृतकरः सत्सूक्तिरत्नाकरः ॥
तत्सूनुः क्षितिपालमौलिविलसद्रत्नं ग्रहज्ञाग्रणी-
श्चक्रे चक्रधरः कृती सविवृतिं सद्यंत्रचिन्तामणिम्" ॥२६॥

इति ग्रन्थान्तिमश्लोकतः प्रतीयते यद्वामनदैवज्ञतनुजेन श्रीचक्रधरदैवज्ञवर्येण सटीकोऽयं यंत्रचिन्तामणिर्निरमायीति ।

३ प्रतोदयंत्रम्—

"विष्ण्वर्कमुख्यत्रिदिवेशमूर्तेः स्मृत्वा गुरोः सच्चरणारविन्दम् ॥
प्रतोदयंत्रं गणकाग्रतुष्ट्यै वक्ष्ये चमत्कारकरं नृपाणाम्" ॥ १ ॥

समाप्तौ च—

"नन्दिग्रामनिवासभूद्द्विजवरो दैवज्ञचूडामणिः
नानाशास्त्रकलाकलापचतुरः श्रीकेशवस्तत्सुतः ॥
तत्पादाम्बुजसेवनाप्तनिगमज्ञानो गणेशः कृती
चक्रे यंत्रमिदं चमत्कृतिकरं भूपादिकानां स्फुटम्" ॥१३॥

इत्यनेन महलाघवकारेण गणकचक्रचूडामणिना श्रीगणेशदैवज्ञेन विरचितं प्रतोदयंत्रमिति स्फुटीभवति ॥

७ यंत्रशिरोमणिः—

"भूते यंत्रशिरोमणिं सुविशदं विश्रामसंज्ञः स्फुटम्" इति मंगलाचरणश्लोकतोऽस्य रचयिता श्रीविश्रामनामा पण्डितः । स च कुत्रत्य इति शंकां स्वयमेव ग्रंथांते दूरीकरोति—

"श्रीमद्गुर्जरमण्डले क्षितितलालङ्कारभूते पुरं
श्रीजम्बूसरसंज्ञकं द्विजकुलानंदैकदं तत्र वै ॥
श्रीकौण्डिन्यकयाज्ञवंशजकुले ह्यासीदनंतो द्विजः
श्रौतस्मार्तविचारसारचतुरो दैवज्ञचूडामणिः ॥ १ ॥
तत्पुत्रो हि जनार्दनो निजगुणैः ख्यातो धरामण्डले
तज्ज्ञः श्रीपुरुषोत्तमो गुणनिधिः स्वाचारवान् तत्सुतः ॥
विश्रामो गणनाथपादनिरतस्त्रिस्कंधपारंगतः
श्रीमद्यंत्रशिरोमणिं सुविशदं चक्रेऽगयंत्रात्मकम् ॥ २ ॥
दृष्ट्वा यंत्रशिरोमणिं सुविशदं सुज्ञा गुणज्ञाः सदा
नानानन्दभरैर्युताः सुगणकास्तृप्यन्तु वान्ये जडाः ॥
नानाक्रोधभरैर्युताः कुमतयः क्रुध्यन्तु येषां भवेद्
दिव्यं ज्ञानमभीप्सितं सुमतयस्ते वै पठन्तु ध्रुवम् ॥३॥
शाके सप्तत्रिपंचेंदु १५३७ प्रमिते रचितो मया
ग्रंथो यंत्रागमानां हि वृत्तैर्नंदेंदुदस्रकैः २१९" ॥ ४ ॥

इत्यनेनायं ग्रंथो ग्रंथकृता शालिवाहनशाके १५३७ विरचित इति प्रतीयते ।
अथ प्रसंगवशात्पाश्चात्यदेशीयानां विदुषामप्येतस्मिन् विषये परिक्षः प्रयासः सोऽपि निरीक्ष्यते । तत्र तावत्—

१ तुर्कस्थाने टाईग्रीस्-युफ्रेटीस्-नद्योर्मध्ये बाबीलोनीया नामको जनपदो वर्तते, तत्र युफ्रेटीस् नद्यास्तीरे "बाबोलीन" इति नाम्ना प्रसिद्धे नगरे कस्यचिन्मन्दिरस्य शिखराग्रे प्रायोऽष्टादशशत १८०० फुटपरिमितमुच्चं तत्रैका वेधशालाऽऽस्यासीत् । तत्रत्यराजगुरवोऽपि खाल्डीयना ज्योतिःशास्त्रे ग्रहवेधादिके ख्यातिमन्तो भासन्निति श्रूयते ॥

---

१ यंत्रशिरोमणिकृता पण्डितवर्येण श्रीविश्रामेण विरचिता "जातकपद्धतिः" उपलभ्यते, तस्याः पञ्चषाः प्रतयः सन्ति । सा च "शाके नंदद्विपंचेंदु १५८९ प्रमिते च नभस्ये । पूर्णैः सप्तांगि ४७ तुल्यैश्च कृता जातकपद्धति"रित्यादि समाप्तिश्लोकेभ्यो ज्ञायते ।

अपि ग्रहवेधाविष्पतिनैपुण्यं पदमलङ्कुर्वते स्म। तेषां वेधयन्त्राणि चतुरचेतसां चेतःसु चमत्कृतिं जनयन्ति स्म, ज्योतिःशास्त्रं च तेरतिकौशल्येनाचिरेण समेधि। तदनन्तरं तैमुरलंगस्य नप्ता उलुगबेग इति नाम्ना प्रख्यातोऽभवत्। तदभिधानं च बहुषु संस्कृतपुस्तकेषूपलभ्यते। श्रीमानुलुगवेगस्तु समरकन्दे महतीं वेधशालां संस्थाप्योत्कृष्टप्रकारेण ग्रहवेधान् चकारेत्यादि सर्वं तत्रभवता गोब्राह्मणप्रतिपालकेन विविधविद्याविद्योतितमानसेन राजराजेन श्रीजयसिंहेन सूर्यादीनां वेधार्थं सर्वोत्कृष्टां वेधशालां संस्थाप्य स्वकीये " सिद्धान्तसम्राट् " नाम्नि पुस्तके वर्णितं समुपलभ्यते। युरोपखण्डेऽपि ज्योतिःशास्त्रप्रचारधुरीयैर्विद्वद्भिः समकारि। सैस्ताब्दस्य नवमे दशमे च शतके फ्रान्सदेशीयैरपि विद्याविलासिभिः समानैः स्पेनदेशीयेभ्यो मोहमदीयेभ्यो ज्योतिषशास्त्रीयं ज्ञानं गुरुणा प्रयत्नेन समपादि, सैस्ताब्दस्य त्रयोदशे शतके " आल्माजेष्टस्य " आरबीयभाषांतरतो लेटीनभाषायामनुवादोऽपि विरचितः। तदनंतरं " कास्टील " स्य नृपवरः श्रीमान् " ओल्फोस " महानुभावो नवीनं ज्योतिषग्रंथमकारयत्। तेन प्रतिदिनं ज्योतिषशास्त्राध्ययनं तत्र सर्वत्र समवर्धत। पंचदशे शतके जर्मनप्रदेशेऽपि ज्योतिषशास्त्रे कृतभूरिपरिश्रमाः संख्यावन्तो ग्रहवेधप्रभृतिकार्यकलापकुशलाः केचन समभवन्।

८ त्रिसप्तत्यधिकचतुर्दशशततमिते १४७३ सैस्ताब्दे प्रशियाप्रदेशे सूर्यादीनां वास्तविकस्य तत्त्वज्ञानस्य कारयिता श्रीमान् " कोपर्नीकस " इति नामकः समजनि। शनैः शनैः स च गगनेचराणां स्थितिं, वेधं, गणितं च कृत्वा सत्यासत्यं मनसि निश्चित्य त्रिचत्वारिंशदधिकपंचदशशते १५४३ सैस्ताब्दे स्वकीय ग्रंथं प्रसिद्धिं समनयत्। तस्याभिप्रायेणान्तरिक्षगानां ज्योतिषां दैनंदिना गतिः पृथिव्या अक्षभ्रमणेन भासते। पृथ्वी चैको ग्रहस्तेन सार्धमन्येऽपि ग्रहाः (बुध, शुक्र, पृथ्वी, भौम, गुरु, शनयः) अनुक्रमेण सूर्यस्य परितो भ्रमन्ति। भगवान्भानुस्तु जगतो मध्यबिन्दुरित्यादि।

९ अथ विख्यातकीर्तिः कश्चित् "टायकोब्राहे" इत्यभिधानो ज्योतिषशास्त्रविशारदोऽभवत्। षट्सप्तत्यधिकपंचदशे सैस्ताब्दे श्रीमान् डेन्मार्क भूपतिरतिमनोज्ञामेकां वेधशालां स्थापयामास। स च टायकोब्राहे नामकस्तत्र विंशतिवर्षपर्यन्तमाधिपत्यमंगीकृत्य ग्रहवेधादिषु सुशास्त्राण्यत्युपयोगिपुस्तकानि विलिख्य प्राचीनपुस्तकेषु वृद्धिं चकार। श्रीयुतकोपर्नीकसमहोदयविरुद्धा चास्य मान्यतेति॥

१०–११ तस्य केप्लरनामा प्रधान विद्वान् संबभूव। स च प्रायः श्रीटायकोब्राहे महोदयमान्यतानुसारी। तदनंतरं गुलिस नाम्ना विख्यातः प्रधान संशोधकः प्रादुर्बभूव।

क्रमेण संरक्षितं निरीक्ष्य प्रसंगवशात्सूर्यपुरे मिलितायां पंचम्यां साहित्यपरिषदि प्राचीनग्रंथप्रदर्शनविभागे सपुस्तकं यंत्रं समुपन्यस्तं देशान्तरतः समागतानां नानाविधविद्यापारावारपारीणानां विदुषां प्रमोदाय । तदवसरे तदवलोक्यानेकैर्विद्वत्प्रकाण्डैरस्य प्रकाशार्थं चाहमसंतं प्रोत्साहितः । परन्तु तत्कार्यं धनाधीनमिति संचिन्त्य यथावकाशं केषांचिच्छ्रेष्ठिवर्याणां सदनं गत्वा सयंत्रं यंत्रराजपुस्तकं समदर्शयम् । अतिप्राचीनं सुरक्षितमिदं यदि प्राकट्यं नीयेत, तर्हि महानुपकारोऽद्यावधि संरक्षकस्य रचयितुश्च सफलो भविष्यति परिश्रम इति श्रेष्ठिवर्यैः प्रत्युत्तरे प्रदत्ते, भवादृशां विद्याविलासिनां साहाय्यमन्तरा न शक्यते इदंविधं कार्यं विधातुमिति मद्वचनश्रुतिमात्रेण निष्प्रभाणि मुखारविन्दानि विलोक्य किमपि प्रत्युत्तरमवदतां तेषां सदनतो निःसरन् ॥

स्मारं स्मारं मलिनविषयान्मानसं मेऽवसन्नं
चारं चारं प्रतिखलगृहं जातखेदौ च पादौ ॥
कारं कारं कुजनविनुतिं क्लेशिता हन्त ! जिह्वा
वारं वारं वरजलनिधे ! किन्तु विज्ञापयेयम् ॥

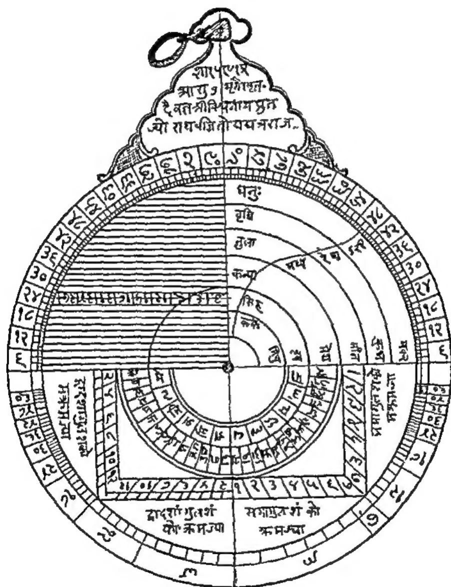
इति श्रीलक्ष्मीसहस्रस्थनिर्वेदस्तबकीयं वाक्यं विचिन्तयन् पुराऽप्यस्य मुद्रणार्थं द्वित्रिवारमसिद्धमनोरथोऽपि मोहमय्यां प्रसंगवशादगच्छम् । तत्रैकदा निर्णयसागरयंत्रालयाधिपतये प्राचीनार्वाचीनपुस्तकराशितो लोकोपकाराणि पुस्तकानि सहर्षमंकयित्रे विविधविद्याविद्योतितमानसाय श्रेष्ठिवर्य रा. रा. पाण्डुरङ्ग जावजी महोदयाय सयंत्रं यंत्रराजं यंत्रशिरोमणिं (यंत्रशिरोमणौ चापयंत्रमणौ, श्रीयंत्रराजोक्तवदेव चिन्त्यं, श्रीयंत्रराजेन समं, तुरियंत्रमणौ श्रीयंत्रराजोक्तवदेव शेषं इत्यादिना यंत्रराजेन सहास्य सम्बन्धः प्रतीयतेऽतोऽस्य यंत्रराजेन सह मुद्रणं भवेत्तर्हि महानुपकारो भविष्यतीति विचार्य) च मुद्रणार्थं प्रायच्छम् । तदवलोक्यातिप्रफुल्लमानसः सोऽब्रवीत् । यद्यस्माकं पण्डितवर्याणां श्रीमतां पणशीकरोपाह्ववासुदेवशास्त्रिणामनुज्ञामृतेऽन्यत् नवीनपुस्तकमुद्रापणादिकं किंचिदपि कार्यं न भवत्यतस्तदाज्ञाऽस्य मुद्रणे प्रथमतः संपाद्यताम् । तदर्थं च तत्प्रेषितेन भृत्येन सह महानुभावानां श्रीमतां वासुदेवशास्त्रिणां गृहे गत्वा तत्सन्निधौ सर्वं प्रदर्शितं, यद्दृष्ट्वा सहर्षमेतत्सयंत्रं पुस्तकद्वयं दिनत्रयं समीक्ष्य मुद्रणपथमर्हतीति निश्चित्य रा. रा. पाण्डुरङ्ग जावजी महोदयसमीपं मया सह पण्डितमण्डलीमण्डनाः पणशीकरोपाह्वा वासुदेवशास्त्रिणः समागत्यावश्यमिदं पुस्तकद्वयं मुद्रणार्हमिति प्रोचुस्तदा तदुक्तिं निशम्य मुद्रणकार्यं सानन्दं च निर्णयसागरयंत्राधिपतिनोरीकृतम् । (ग्रंथादौ च पेशलनिर्मितयंत्रराजीययंत्रस्यापि प्रतिकृतयः सौकर्यार्थं निवेशिताः)

विषयानुक्रमणिका ।

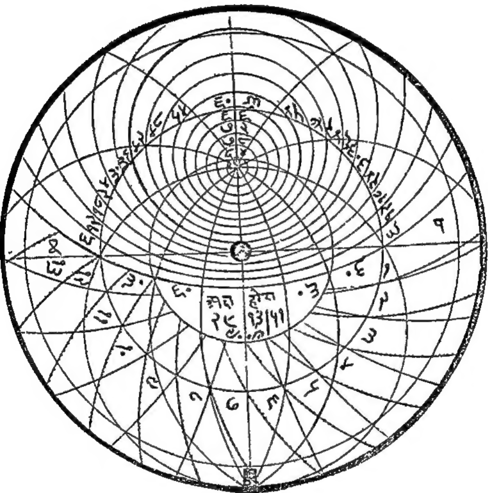
अथ यन्त्रशिरोमणेर्विषयानुक्रमणिका ।

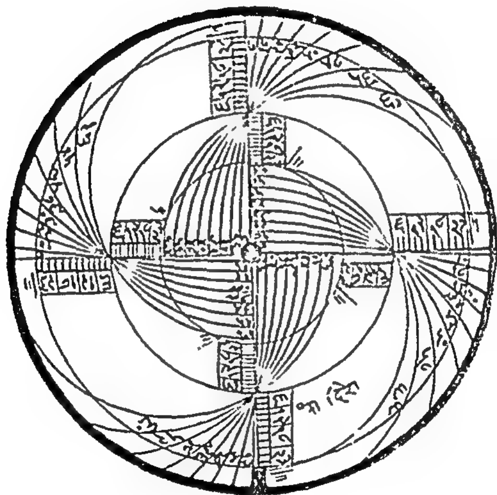
यंत्र नं. १

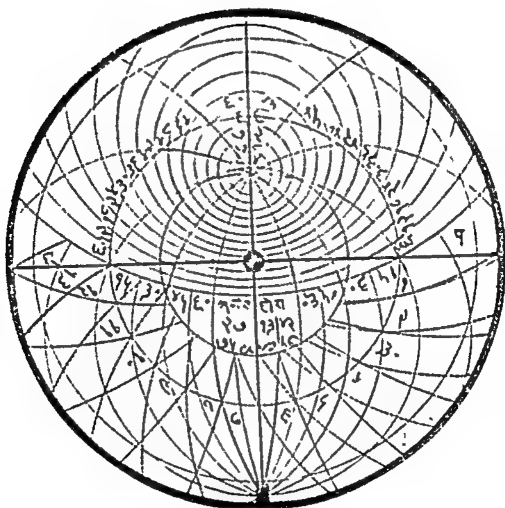
यंत्र नं. २

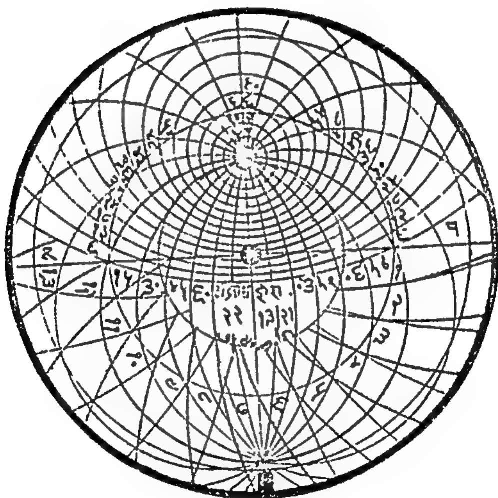
यंत्र नं. ५

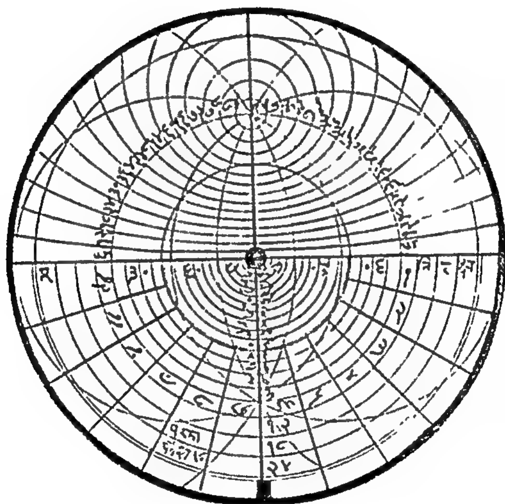
यंत्र नं. ७

यंत्र नं. १

यंत्र नं. ११

यंत्र नं. १२

महेन्द्रसूरिविरचितः–सटीकः

यंत्रराजः ।

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसूर्याय नमः ॥

प्रणम्य सर्वज्ञपदारविंदं, सूरेर्महेंद्रस्य पदांबुजं च ॥
तनोति तद्गुंफितयंत्रराज–ग्रंथस्य टीकां मलयेंदुसूरिः ॥ १ ॥

अथ प्रथमतः प्रतिचिकीर्षितस्य सकलगणितसारभूतस्य यंत्रराजग्रंथस्य नितरामंतरायनिर्वापणाय शिष्टाचारपरिपालनाय शिष्यप्रशिष्यपरंपरासुप्रचयगमनाय च भक्तजनमनःसंकल्पकल्पद्रुमायमाणस्वाभीष्टदेवतागुरुनमस्कारपूर्वं प्रयोजनसहितं ग्रंथाभिधेयमभिधत्ते ग्रंथकारः—

श्रीसर्वज्ञपदांबुजं हृदि परामृश्य प्रभावप्रदं
श्रीमंतं मदनाख्यसूरिसुगुरुं कल्याणकल्पद्रुमम् ॥
लोकानां हितकाम्यया प्रकुरुते सद्यंत्रराजागमं
नानाभेदयुतं चमत्कृतिकरं सूरिर्महेंद्राभिधः ॥ १ ॥

स्पष्टार्थमेतत् । अत्र सर्वज्ञपदारविंदप्रणमनं युक्तमेवेति तेनैव सर्वशास्त्रेषु सर्वज्ञतायाः संभवात् ॥ १ ॥

अथ ग्रंथकृदेतद्ग्रंथकरणे कारणमाह—

अपारे संसारे कतिकति बभूवुर्न चतुराः
परं तैर्दुर्बोधं गणितमरचि प्रौढमतिभिः ॥
ततः स्वल्पं सारं विशदमिदमत्यंतसुगमं
वितन्वेऽहं शास्त्रं सहृदयहृदानंदकृतये ॥ २ ॥

धनुरंशाः	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७
क्रमज्या	११७२ ३	१२३१ १६	१२९० ८	१३४८ ३६	१४०६ ३९	१४६४ १५	१५२१ २६	१५७८ [illegible]	१६६४ २२
जीवांतरं	५९ १३	५९ ५२	५८ २८	५८ ३	५७ ३६	५७ ११	५६ ४२	५६ १४	५५ ४४

धनुरंशाः	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६
क्रमज्या	१६९० ६	१७४५ १९	१८०० ०	१८५४ ८	१९०७ ४३	१९६० ४२	२०१३ ६	२०६४ ५२	२११६ १
जीवांतरं	५५ १३	५४ ४१	५४ ८	५३ ३५	५२ ५९	५२ २४	५१ ४६	५१ ९	५० ३१

धनुरंशाः	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५
क्रमज्या	२१६६ ३२	२२१६ २३	२२६५ ३३	२३१४ २	२३६१ ४९	२४०८ ५२	२४५५ ११	२५०० ४६	२५४५ ३५
जीवांतरं	४९ ५१	४९ १०	४८ २९	४७ ४७	४७ ३	४६ १९	४५ ३५	४४ ४९	४४ २

धनुरंशाः	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	५३	५४
क्रमज्या	२५८९ ३७	२६३२ ५२	२६७५ २९	२७१६ ५७	२७५७ ४५	२७९७ ४३	२८३६ ५०	२८७५ ५	२९१२ २७
जीवांतरं	४३ १५	४२ २७	४१ ३८	४० ४८	३९ ५८	३९ ७	३८ १५	३७ २२	३६ २९

धनुरंशाः	५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२	६३
क्रमज्या	२९४८ ५६	२९८४ ३२	३०१९ १३	३०५२ ५८	३०८५ ४८	३११७ ४१	३१४८ ३८	३१७८ ३७	३२०७ ३७
जीवांतरं	३५ ३६	३४ ४१	३३ ४५	३२ ५०	३१ ५३	३० ५७	२९ ५९	२९ ०	२८ ३

धनुरंशाः	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७
उत्क्रम- जीवा	१९५ ५८	२१६ ५६	२३८ ५७	२६१ ५८	२८६ ११	३११ १४	३३७ १८	३६४ २०	३९२ २१
अंतर- कोष्टकाः	२० ५८	२२ १	२३ १	२४ ३	२५ ३	२६ ४	२७ २	२८ १	२९ ०

धनुरंशाः	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६
उत्क्रम- जीवा	४२१ २१	४५१ २३	४८२ १९	५१४ १२	५४७ २	५८० ४७	६१५ २८	६५१ ३	६८७ ३२
अंतर- कोष्टकाः	३० २	३० ५६	३१ ५३	३२ ५०	३३ ४५	३४ ४१	३५ ३५	३६ २९	३७ २३

धनुरंशाः	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५
उत्क्रम- जीवा	७२४ ५५	७६३ १०	८०२ १६	८४२ १४	८८३ ३	९२४ ४१	९६७ ८	१०१० २३	१०५४ २५
अंतर- कोष्टकाः	३८ १५	३९ ६	३९ ५८	४० ४९	४१ ३८	४२ २७	४३ १५	४४ २	४४ ४९

धनुरंशाः	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	५३	५४
उत्क्रम- जीवा	१०९९ १४	११४४ ४८	११९१ ८	१२३८ ११	१२८५ ५८	१३३४ २७	१३८३ ३८	१४३३ २८	१४८३ ५८
अंतर- कोष्टकाः	४५ ३४	४६ २०	४७ ३	४७ ४७	४८ २९	४९ १०	४९ ५१	५० ३०	५१ ९

धनुरंशाः	५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२	६३
उत्क्रम- जीवा	१५३५ ७	१५८६ ५४	१६३९ १८	१६९२ १७	१७४५ ५२	१८०० ०	१८५४ ४१	१९०९ ५४	१९६५ ३८
अंतर- कोष्टका	५१ ४७	५२ २४	५२ ५९	५३ ३५	५४ ८	५४ ४१	५५ १३	५५ ४४	५६ १४

धनुरंशाः	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७
उत्क्रम- जीवा	१९५ ५८	२१६ ५६	२३८ ५७	२६१ ५८	२८६ ११	३११ १४	३३७ १८	३६४ २०	३९२ २१
अंतर- कोष्टकाः	२० ५८	२२ १	२३ १	२४ ३	२५ ३	२६ ४	२७ २	२८ १	२९ ०

धनुरंशाः	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६
उत्क्रम- जीवा	४२१ २१	४५१ २३	४८२ १९	५१४ १२	५४७ २	५८० ४७	६१५ २८	६५१ ३	६८७ ३२
अंतर- कोष्टकाः	३० २	३० ५६	३१ ५३	३२ ५०	३३ ४५	३४ ४१	३५ ३५	३६ २९	३७ २३

धनुरंशाः	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५
उत्क्रम- जीवा	७२४ ५५	७६३ १०	८०२ १६	८४२ १४	८८३ ३	९२४ ४१	९६७ ८	१०१० २३	१०५४ २५
अंतर- कोष्टकाः	३८ १५	३९ ६	३९ ५८	४० ४९	४१ ३८	४२ २७	४३ १५	४४ २	४४ ४९

धनुरंशाः	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	५३	५४
उत्क्रम- जीवा	१०९९ १४	११४४ ४८	११९१ ८	१२३८ ११	१२८५ ५८	१३३४ २७	१३८३ ३८	१४३३ २८	१४८३ ५८
अंतर- कोष्टकाः	४५ ३४	४६ २०	४७ ३	४७ ४७	४८ २९	४९ १०	४९ ५१	५० ३०	५१ ९

धनुरंशाः	५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२	६३
उत्क्रम- जीवा	१५३५ ७	१५८६ ५४	१६३९ १८	१६९२ १७	१७४५ ५२	१८०० ०	१८५४ ४१	१९०९ ५४	१९६५ ३८
अंतर- कोष्टका.	५१ ४७	५२ २४	५२ ५९	५३ ३५	५४ ८	५४ ४१	५५ १३	५५ ४४	५६ १४

कलाः १० विकलाः २६ एता उपरितनांके क्रमेण क्षिप्यंते जाताः कलाः परमक्रांतेः कोटिभागानां कलादिका ज्या ३२९९।१२ ॥

अथोत्क्रमेण भुजज्यानयनम् ॥ यथा पूर्वोक्ता एव भुजभागाः २३।३५ तत उत्क्रमज्याकोष्टकेषु त्रयोविंशतिभागानां अधः प्राप्तकलाः २८६ विकलाः ११ तदधस्थमंतरं २५।३ अनेनांकेन भुजभागानामधस्थाः कला ३५ हन्यंते जाता ८७५।१०५ अधोंकस्य पष्ट्या ६० भागे लब्धं १ उपरितने क्षिप्ते जाता विकलाः ८७६ आसां पष्टि- ६० भागे लब्धाः कलाः १४ विकलाः ३६ एताः पूर्वोक्ते फलांके २८६ योज्यंते जाताः परमक्रांतेरुत्क्रमज्याकलादिका ३००।४७ ।

अथोत्क्रमेण कोटिज्यानयनम् ॥ यथा पूर्वोक्ता एव कोटिभागाः ६६।२५ तत उत्क्रमज्याकोष्टकेषु षट्षष्टिभागानामधस्तात् फलं कला २१३५ विकलाः ४५ तदधोंऽत्तरं ५७।३६ अनेन कोटिभागानामधस्थाः कलाः २५ गुणिता जाताः १४२५।९०० अधस्थांकस्य पष्ट्या ६० भागे लब्धाः कलाः १५ पूर्वराशौ क्षिप्ता जाता विकलाः १४४० आसां पष्टि- ६० भागे लब्धाः कला. २४ एते पूर्वोक्तफलांके २१३५।४५ न्यस्यंते जाताः परमक्रांतेः कोटिभागानां कलादिका उत्क्रमज्या २१५९।४५ एवं सर्वत्र क्रमोत्क्रमाभ्यां भुजकोटिज्यासाधनम् ॥ ५ ॥

अथ भुजज्याकोटिज्ययोश्चापसाधनम्—

ऊने फलांके भुजकोटिमौर्व्यास्तदूर्ध्वगाश्चापलवाः स्थितांकाः ॥
षष्ट्या हताश्चांतरकोष्टभक्ताः क्रमोत्क्रमाभ्यां तदधः कलादि ॥ ६ ॥

पूर्वं भुजज्या कोटिज्या च साधिता तस्याः प्रसंगफलज्यांशे पातिते तदूर्ध्वकोष्टका अंका धनुरंशा भवंति । शेषं च षष्ट्या ६० गुणितं तत्कोष्टकाधः स्थितांतरांकेन विभक्तं धनुरंशानामधस्तात्कयस्तं कलादिकं भवति । (एवमंशात्मं धनुर्भवति)

अथोदाहरणम्—पूर्वं क्रमानीता भुजज्या १४४०।१५ अस्या मध्यात्त्रयोविंशतिसमकोष्टकाधः स्थितक्रमज्याकोष्टकांकाः १४०६।३९ पात्यंते । शेषं ३३।३६ षष्टिघ्न जातं २०१६ एतदधः कोष्टकांतरांकेन ५७।३६ भक्ते लब्धं कलाः ३५ एवं भुजज्यातो धनुरंशाः २३।३५ संपन्नाः । एवं भुजज्यातः कोटिज्यातश्च क्रमोत्क्रमाभ्यां चापसाधनं कार्यम् ॥

अथ राशित्रयस्य परमक्रांतिकोष्टकाः सांतरा लिख्यन्ते—

अंशाः	१	२	३	४	५	६	७	८	९
क्रांतयः	२४ ०	४८ ०	७१ ५९	९५ ५७	११९ ५४	१४३ ४९	१६७ ४०	१९१ ३०	२१५ १८
अंतरम्	२४ ०	२३ ५९	२३ ५८	२३ ५७	२३ ५५	२३ ५१	२३ ५०	२३ ४८	२३ ४४

अंशाः	५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२	६३
क्रांतयः	११४७ ५०	११६२ १५	११७६ १९	११९० ०	१२०३ २०	१२१६ २०	१२२८ ५७	१२४१ ११	१२५३ १
अंतरम्	१४ २५	१४ ४	१३ ४१	१३ २०	१३ ०	१२ ३७	१२ १४	११ ५०	११ २८

अंशाः	६४	६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२
क्रांतयः	१२६४ २९	१२७५ ३५	१२८६ १०	१२९६ ३४	१३०६ २७	१३१५ ५४	१३२४ ५९	१३३३ ३७	११३४ ५३
अंतरम्	११ ६	१० ३५	१० २४	९ ५३	९ २७	९ ५	८ ३८	८ १६	७ ४९

अंशाः	७३	७४	७५	७६	७७	७८	७९	८०	८१
क्रांतयः	१३४९ ४२	१३५७ ५	१३६४ १	१३७० ३२	१३७६ ३५	१३८२ १४	१३८७ २७	१३९२ १४	१३९६ ३२
अंतरम्	७ ३३	६ ५६	६ ३१	६ ३	५ ३९	५ १३	४ ४७	४ १८	३ ५३

अंशाः	८२	८३	८४	८५	८६	८७	८८	८९	९०
क्रांतयः	१४०० २५	१४०३ ५०	१४०६ ४६	१४०९ १८	१४११ २२	१४१२ ५८	१४१४ ५	१४१४ ४७	१४१५ ०
अंतरम्	३ २५	२ ५६	२ ३२	२ ४	१ ३६	१ ७	० ४२	० १३	■ ०

अथ क्रांत्यानयनम्—

लवादधश्चेत्कलिकादिकं स्यादतीतभोग्यांतरताडितं तत् ।
षष्ट्या हृतं भुक्तफले नियुक्तं यंत्रे स्फुटाः क्रांतिकला भवंति ॥ ७ ॥

व्याख्या ॥ लवानां भुजांशानामधस्ताद्यदि कलिकादिकं फलं भवति तदा तदतीतभोग्यांतरांकताडितं षष्ट्या ६० भक्तं भुक्तफले क्षिप्तं च यंत्रे स्फुटाः क्रांतिकला भवंति ॥

अत्रोदाहरणम्–भुजांशाः १०।३० ततः क्रांतिफलज्याकोष्टकेषु दशानामधःप्राप्तं फलं फलादि २३५।२ तदग्रोऽतरं २३।४० अनेनांतरेण पूर्वोक्तास्त्रिंशद्गुणिता जाताः

व्याख्या ॥ राशित्रयस्य केंद्रमिति संज्ञा । तच्च केंद्रं आत्रितयादविकल्प्यम् । तस्मात्किंचित्पात्यमित्यर्थः । तत्र केंद्रमेव भुजः । तत् त्र्यधिकं सत्पड्भ्यः शोधयेत् । पडधिकं षड्भिरूनं कार्यम् । नवाधिकं केंद्रं चक्राद्द्वादशकाद्विशोधयेत् । सर्वत्र त्रिशेषांको भुजः । अत्र त्र्यधिकं केंद्रमस्तीति षड्भ्यः पूर्वोक्तः केंद्रांकः ३।१।०।० शोध्यते शेषः केंद्रस्य भुजः २।२९।०।० अतः कोटिरानीयते । राशित्रयादस्मिन् भुजे पातिते कोटिः ०।१।०।० अस्याः क्रमज्या ६२।५० अंत्याज्या (३६००) सहिता ३६६२।५० मेषतुलामानेनानेन १९।३८ गोमूत्रिकया गुणिता जातो राशिः ६९५७८।९५०। १३९१५६।१९०० अधःस्थांकस्य १९०० षष्टि ६० भक्ते लब्धं ३१ एतेषां ९५० मध्ये क्षिप्तं जाताः ९८१ एते १३९१५६ एतन्मध्ये क्षिप्ता जाताः १४०१३७।४० एषामपि षष्टिभागे लब्धाः २३३५ शेषं ३७।४० लब्धा उपर्यंके ६९५७८ क्षिप्ता जाताः ७१९१३।३७।४० एषां भुजभागानां ८९ क्रमज्या ३५९९।२७ भागे लब्धं एकनवत्यंशानां द्युज्याखंडफलं लवाद्यं २०।०।५ ॥

एषां द्युज्याफलानामुपयोगमाह—

इदं भचक्रार्धभवांशकानां द्युज्याफलं स्पष्टतरं यदुक्तम् ।
अक्षांशकेभ्यः सुधिया तदर्धं केंद्रे तथा व्यासविधौ विधेयम् ११

व्याख्या ॥ भचक्रार्धलवानामशीत्यधिकशतभागानां स्पष्टतरं द्युज्याफलमुक्तम् । अक्षांशकेभ्यः केंद्रव्यासोत्पादनार्थं सुधिया द्युज्याफलस्यार्धं करणीयम् । एतद्भागार्धं द्युज्याफलं सौम्यध्रुवादेकांशतः प्रत्यंशं याम्यध्रुवाभिमुखं अशीत्यधिकशतभागपर्यंतं ज्ञातव्यम् । एतद्वृत्तवलयोत्पादने दर्शयिष्यते ॥

अथ प्रत्यंशं राशिषट्कस्य द्युज्याफलकोष्टकाः सांतरा लिख्यंते—

अंशाः	१	२	३	४	५	६	७	८	९
द्युज्याफलं	० १०	० २०	० ३१	० ४२	० ५२	१ २	१ १२	१ २२	१ ३३
फलांतरं	० १०	० १०	० ११	० १०	० १०	० १०	० १०	० १०	० १०

अंशाः	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८
द्युज्याफलं	१ ४३	१ ५४	२ ४	२ १४	२ २५	२ ३५	२ ४६	२ ५६	३ ७
फलांतरं	० ११	० १०	० १०	० ११	० ११	० ११	० १०	० ११	० १०

अंशाः	६४	६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२
द्युज्या-फलं	१२ १६	१२ ३१	१२ ४६	१३ १	१३ १६	१३ ३१	१३ ४६	१४ १	१४ १६
फलांतरं	० १४	० १५	० १५	० १५	० १५	० १५	० १५	० १५	० १६

अंशाः	७३	७४	७५	७६	७७	७८	७९	८०	८१
द्युज्या-फलं	१४ ३२	१४ ४८	१५ ४	१५ २१	१५ ३८	१५ ५५	१६ १२	१६ २९	१६ ४६
फलांतरं	० १६	० १६	० १७	० १७	० १७	० १७	० १७	० १७	० १८

अंशाः	८२	८३	८४	८५	८६	८७	८८	८९	९०
द्युज्या-फलं	१७ ४	१७ २२	१७ ४१	१८ ०	१८ १९	१८ ३९	१८ ५९	१९ १९	१९ ३९
फलांतरं	० १८	० १९	० १९	० १९	० २०	० २०	० २०	० २०	० २१

अंशाः	९१	९२	९३	९४	९५	९६	९७	९८	९९
द्युज्या-फलं	२० ०	२० २१	२० ४२	२१ ४	२१ २६	२१ ४९	२२ १२	२२ ३५	२३ ०
फलांतरं	० २१	० २१	० २२	० २२	० २३	० २३	० २३	० २४	० २५

अंशाः	१००	१०१	१०२	१०३	१०४	१०५	१०६	१०७	१०८
द्युज्या-फलं	२३ २५	२३ ५०	२४ १६	२४ ४३	२५ १०	२५ ३७	२६ ५	२६ ३४	२७ ३
फलांतरं	० २५	० २६	० २७	० २७	० २७	० २८	० २९	० २९	० २९

अंशाः	१५४	१५५	१५६	१५७	१५८	१५९	१६०	१६१	१६२
द्युज्या-फलं	८५ ७	८८ ३८	९२ २७,	९६ ३५	१०१ ६	१०५ ५७	१११ २७	११७ २६	१२४ ४
फलांतरं	३ ३१	३ ४९	४ ८	४ ३१	४ ५१	५ ३०	५ ५९	६ ३८	७ २५

अंशाः	१६३	१६४	१६५	१६६	१६७	१६८	१६९	१७०	१७१
द्युज्या-फलं	१३१ २९	१३९ ५०	१४९ १५	१६० २	१७२ २८	१८६ ५८	२०४ ३	२२४ ४०	२४९ ४२
फलांतरं	८ २१	९ २५	१० ४७	१२ २६	१४ ३०	१७ ५	२० ३७	२५ २	३१ १९

अंशाः	१७२	१७३	१७४	१७५	१७६	१७७	१७८	१७९	१८०
द्युज्या-फलं	२८१ १	३२१ २९	३७२ २	४५० २	५६२ ३१	७५० २९	११२५ ५	२२५० ४	० ०
फलांतरं	४० २८	५० ३३	७८ ०	११२ २९	१८७ ५८	३७४ ३६	११२४ ५९	० ४	॥ ०

अथ द्युज्याफलानयनम्—

भवेल्लवाधः कलिकादिकं यत्तत् खंडयोरंतरसंगुणं स्यात् ।
षष्ठ्या हृतं भुक्तफले निविष्टं भवंत्यहज्र्यांशकलानि सम्यक् ॥१२॥

व्याख्या ॥ लवानामधस्ताद्यदि कलिकादिकं भवति तदा भुक्तभोग्यखंडयोर्द्वयोर्द्वयो रंतरकेन कृतगुणं षष्ट्या हृतं लब्धं फलं भुक्तफले निक्षिप्तं द्युज्यांशकलानि भवंति ॥

अत्रोदाहरणम् । कल्पनया लवः १ तदधः कलास्त्रिंशत् ३० ततोद्युज्याकोष्ठकेषु प्रथमांशाधः प्राप्तं फलं द्युज्याफलं ०।१० तदधोंऽतरं ०।१० अनेनांतरेणाधःस्थाः कलाः ३० गुणिताजाताः ३०० आसां षष्टिभागे लब्धं ५ उपरि शून्यस्थाने क्षिप्तं लब्धाः पंचैवकलाः स्थितास्ताः भुक्तफल १० मध्ये क्षिप्ताजाताः पंचदश १५ एतत्सार्धांशस्य द्युज्याफलं ०।१५ एवमन्यत्रापि कार्यम् ॥

अथ सौम्ययंत्रे इष्टाक्षांशानामुन्नतवलयकेंद्रव्यासार्धप्रमाणानयनम्—

पलैर्विहीना गगनाष्टचंद्राः १८० शेषास्तथाक्षाः पृथगेव धार्याः ।
शेषाक्षयोर्वासरखंडकेभ्यो द्युज्याफलं वै परिसाधनीयम् ॥ १३ ॥
तदक्षसंज्ञेन फलेन हीनं युक्तं च शेषाक्षफलं विधाय ॥
अर्धं विधेयं च ततः क्रमेण केंद्रं भवेद् व्याससुतं कुजाख्ये ॥१४॥

तावतामुन्नतांशानां 'क्रमेण केंद्रव्यासौ भवतः ॥ ऊर्ध्वमीप्सितांशानां शेषांशेभ्यः पाते अक्षांशेषु योगे द्युज्याफलादिप्रक्रियायां कृतायां क्रमेण नवत्युन्नतांशानां केंद्राणि व्यासाश्च भवंति ॥

अत्रोदाहरणम् ॥ यथा पूर्वोक्ताः शेषांशाः १२७।२१ अक्षांशाश्च ४।३९* प(६)दुन्नतांशानां बहुत्वादक्षांशेभ्यो न पतंतीत्यक्षांशास्तेभ्य एव पात्यंते शेषा १।२१ एतेप्यक्षांशा एवातो द्युज्याफलं यथा । शेषानां द्युज्याफलं ३४।५९ अक्षांशद्युज्याफलं ०।१३ ततो द्विःस्थे शेषद्युज्याफलेऽक्षद्युज्याफलेन युक्ते वियुक्ते अर्धीकृते च त्रिंशदुन्नतांशानां केंद्रं १७।३६ व्यासः १७।२३ ततः परमीप्सितांशान् शेषांशेभ्यो विशोध्य अक्षांशेषु क्षिप्त्वा च पूर्वोक्तद्युज्याफलादिप्रक्रियया नवत्युन्नतांशपर्यंतं केंद्रव्यासा साध्यंते ॥

अथ याम्ययंत्रे इष्टाक्षांशानामुन्नतवलयकेंद्रव्यासानयनम्—

यंत्रेऽपि सौम्ये यमदिग्गतेऽपि कुजाख्यवृत्तं भवतीह तुल्यम् ।
अत्रापि सौम्योदितयैव रीत्या कार्यं विशेषः पुनरेव शेषः ॥१८॥
शेषे तथाक्षे च समीहितांशाः क्षेप्याभचक्रार्द्धमुपैति यावत् ।
भार्द्धाधिकं यत्र हि चाक्षशेषं तच्छोधितं शून्यरसानलेभ्यः १९
अक्षांशकात् प्राप्तफलेन युक्तं हीनं तदर्द्धं भवति द्वयं तत् ।
अतोऽक्षशेषे पतिते भचक्राच्छेषे तथाक्षे च यथेष्टभागान् ॥२०॥
निष्कास्य दत्त्वा च कृते तथैव सर्वाणि केंद्राणि सविस्तराणि ।
सौम्यानि याम्यानि च मिश्रयंत्रे निवेशनीयानि यथोदितानि २१

व्याख्या ॥ सौम्ये याम्ये च यंत्रेऽक्षांशेभ्यो भुजवृत्तानयनं तुल्यमेव । ततोऽत्रापि याम्ययंत्रे सौम्ययंत्रोक्तयैव प्रक्रियया भुजवृत्तस्य केंद्रव्यासौ साध्यौ ॥ अग्रतः केंद्रव्यासानयने सौम्ययंत्रादयं विशेषः । कोऽयमित्याह । शेषांशेऽक्षांशे च एकादिपद्-पर्यन्ता इष्टोन्नतांशा भचक्रार्धमशीत्यधिकशतांशान् यावत्क्रमेण योजनीयाः । ततो द्युज्याफलाद्यानयनं सौम्ययंत्रवत् ॥ भचक्रादूर्द्ध्वं पुनः शून्यरसानलेभ्यः ३६० अक्षशेषे विशोधिते प्राग्वत् द्युज्याफले साधिते द्वि:स्थे शेषफलेऽक्षफलेन युक्ते वियुक्तेऽर्द्धीकृते च तावताम् उन्नतांशानां केंद्रव्यासौ स्याताम् । तदनु शून्यरसानलेभ्यः ३६० प्राक् शोधितेऽक्षशेषे इष्टोन्नतांशान् पातयित्वाऽक्षांशे तान् योजयित्वा च शेषे तथैव कृते नवत्यंशपर्यंतं सर्वे केंद्रव्यासा भवेयुः । एतानि सौम्यानि याम्यानि सव्यासानि केंद्राणि सौम्ययाम्यात्मके मिश्रयंत्रे सुज्ञास्थाप्यानि ॥

अत्रोदाहरणम् ॥ अक्षांशाः २८।३९ एभ्यः प्राग्वत्साधितं भुजवृत्तस्य केंद्रं

---

* अत्र ग. पुस्तके "शेषांशेभ्यः १२७।२१ पद् ६ उन्नतांशाः पात्यंते जाताः १२१।२१ इत्यधिकम् ।

रोजावादे२९।४८, सरस्वतीपत्तने २९।५०, बाणे (स्थाने) भरकुरुक्षेत्रे ३०।१०, कपिस्थले, जालंधरे, पुल्लामासीमाणिके ३०।३०, नेपालपुरे ३१, लाहोलवोधौरे ३१।५०, बदपसान ३६।२२, दार्मंगा ३६।३०, पोसंज ३६।४०, बलप ३६।४०, नयसापुर ३७।१०, काश्मीर ३७।२०, तिरमिदि ३७।३५, चावरद ३७।४०, चीगानि ३७।५०, कलुआर ३९, समरकंद ४०, खुआरग्राम (खुराशान) ४२।२०, कासगर ४४, बुलगार ३९, (बुजगार) ४९, एतावत्पर्यंतं निवासभूमिः। तथा कार्ये सति एभ्योऽक्षा विलोक्याः।

अथ गणकानां हिताय कियतामप्यक्षांशानां सौम्ययाम्याः कैंद्रव्यासाः सांतराः। परमदिनविषुवच्छायातत्कर्णसहिता. प्रदर्श्यंते। (यथा नवीनयाम्यसौम्यमिश्रयंत्रकरणत्वं मायाति) ॥

तिलंगे
अक्षांशः१८
परमदिन०
३२।४४
विषुवती
३।६
कर्णः
१८।३८

१

उन्नतां०	अक्षांशा.	शेषांशाः	सौ. कें.	[illegible]ौ. ज्या.	अंतरम्
०	१८	१६२	६०।२९	६३।३६	३।७
६	१२	१५६	४५।१२	४७।१७	३।४
१२	६	१५०	३६।९	३७।२१	१।२
१८	०	१४४	३०।१४	३०।१४	०।०
२४	६	१३८	२६।७	२५।५	१।२
३०	१२	१३२	२३।६	२१।२	२।४
३६	१८	१२६	२०।५१	१७।४४	४।१४
४२	२४	१२०	१९।६	१४।५	१।५४
४८	३०	११४	१७।४६	१२।३०	५।१६
५४	३६	१०८	१६।४३	१०।२०	६।२३
६०	४२	१०२	१५।५५	८।२२	७।३३
६६	४८	९६	१५।१७	६।३३	८।४४
७२	५४	९०	१४।५०	४।४९	१०।१
७८	६०	८४	१४।३१	३।११	११।२०
८४	६६	७८	१४।२१	१४।५६	१४।२१
९०	७२	७२	१४।१६	०।०	१४।२६

॥ अणहिल्लपत्तनेऽक्षांशाः २४ ॥

परदि० ३३।४८ विपुवती ५।२० कर्णः ।

५ उन्नतां०	अक्षांशाः	शेषांशाः	सौ. कें.	सौ.ध्या.	अंतरम्
०	२४	१५६	४४।५९	४८।१९	४।१०
६	१८	१५०	३५।७	३८।१४	३।७
१२	१२	१४४	२९।१२	३१।१६	२।४
१८	६	१३८	२५।५	२७।७	१।२
२४	०	१३२	२२।४	२२।४	०।०
३०	६	१२६	१९।४८	१८।४८	१।२
३६	१२	१२०	२८।३	१५।५९	२।४
४२	१८	११४	१६।४१	१३।३४	३।७
४८	२४	१०८	१५।४७	११।२७	४।१०
५४	३०	१०२	१४।४७	९।३०	५।१७
६०	३६	९६	१४।६	७।४३	६।२३
६६	४२	९०	१३।३६	६।३	७।३६
७२	४८	८४	१३।१३	४।२९	८।४४
७८	५४	७८	१२।५८	२।५७	१०।१
८४	६०	७२	१२।४८	१।२८	११।२०
९०	६६	६६	१२।४६	०।०	१२।४६

४ उन्नतां०	अक्षांशाः	शेषांशाः	या. कें.	या.ध्या.	अंतरम्
०	२१	१५९	५१।२	५४।४०	३।३८
६	२७	१६५	७२।१६	७६।५९	४।४३
१२	३३	१७१	१२१।४७	१२७।४६	५।५९
१८	३९	१७७	३७१।४६	३७८।४३	६।५७
२४	४५	१७७	३८९।१९	३७९।११	८।८
३०	५१	१७१	१२९।३२	१२०।१०	९।२२
३६	५७	१६५	७१।५८	६१।१८	१०।४०
४२	६३	१५९	५९।१२	४६।२९	१२।१३
४८	६९	१५३	४७।४१	३४।२०	१३।२१
५४	७५	१४७	४०।४२	२५।२८	१५।१४
६०	८१	१४१	३६।७	१९।२१	१६।४६
६६	८७	१३५	३२।१३	१४।३४	१८।११
७२	९३	१२९	३०।५७	१०।१५	२०।४२
७८ -	९९	१२३	२९।३६	६।३६	२३।५
८४	१०५	११७	२८।५१	३।१४	२५।३७
९०	१११	०	२८।३४	०।०	२८।३४

दिह्यामक्षांशाः २८।३९ प. द्वि. ३४।३४ विषु. ६।३३ कर्णः १३।४१

९

उन्नतां०	अक्षांशाः	शेषांशाः	सौ. कें.	सौ. ज्या.	अंतरम्
०	२८।३९	१५१।२१	३५।५९	४।१०	५।१
६	२२।३९	१४५।२१	२९।३२	३३।२८	३।५६
१२	१६।३९	१२९।२१	२५।१६	२७।५८	२।५२
१८	१०।३९	१३३।२१	२१।२३	२३।१३	१।५०
२४	४।३९	१२७।२१	१९।२७	२०।१६	०।४९
३०	१।२१	१२१।२१	१७।३६	१७।२३	०।१३
३६	७।२१	११५।२१	१६।१८	१४।५२	०।१०
४२	१३।२१	१०९।२१	१५।११	१२।४३	२।१८
४८	१९।२१	१०३।२१	१४।७	१०।४८	३।२१
५४	२५।२१	९७।२१	१३।२३	८।५८	४।२५
६०	३१।२१	९१।२१	१४।४९	७।१८	५।३१
६६	३७।२१	८५।२१	१२।२३	५।४५	६।३८
७२	४३।२१	७९।२१	१२।३	४।१५	७।४८
७८	४९।२१	७३।२१	११।५१	२।४९	९।२
८४	५५।२१	६७।२१	११।४३	१।२४	१०।१९
९०	६१।२१	६१।२१	११।३९	०।०	११।३९

८

उन्नतां०	अक्षांशाः	शेषांशाः	या. कें.	या. ज्या.	अंतरम्
०	२७	१५३	३८।३४	४३।१७	४।४३
६	३३	१५९	५०।६	५५।५५	५।९
१२	३९	१६५	७।१९	७८।६	६।५७
१८	४५	१७१	१२०।४७	१२८।५५	८।८
२४	५१	१७७	३७०।३४	३७९।५६	९।२२
३०	५७	१७७	३८०।३५	३६९।५५	१०।४०
३६	६३	१७१	१३०।५२	११८।५०	१२।२
४२	६९	१६५	८१।२३	६६।५२	१३।३१
४८	७५	१५९	६०।३३	४५।२९	१५।५
५४	८१	१५३	४९।१९	३३।३३	१६।४६
६०	८७	१४७	४२।३०	२३।५१	१८।३९
६६	९३	१४१	३८।५	१७।२३	२०।४२
७२	९९	१३५	३५।३३	१२।३	२३।०
७८	१०५	१२९	३३।२४	७।४७	२५।३७
८४	१११	१२३	३२।२३	३।४९	२८।२४
९०	११७	११७	३२।४	०।०	३२।४

१२ उन्नतां०	अक्षांशाः	शेषांशाः	या. कें.	या. ध्या.	अंतरम्
०	३१	१४९	३२।४२	३६।९	५।२७
६	३७	१५५	४१।२	४७।४६	६।२४
१२	४३	१६१	५४।५१	६२।३५	७।४४
१८	४९	१६७	८१।४६	९०।४३	८।५१
२४	५५	१७३	१५५।३८	१६५।५२	१०।१४
३०	६१	१७९	११९।१५	१३०।१९	११।३४
३६	६७	१७५	२३१।३०	२१८।३०	१३।१
४२	७३	१६९	१०९।१८	९४।६	१४।३२
४८	७९	१६३	७३।५१	५७।३९	१६।१२
५४	८५	१५७	५७।५८	३९।१८	१८।०
६०	९१	१५१	४८।०	२८।०	२०।०
६६	९७	१४५	४२।१६	२०।४०	२१।१२
७२	१०३	१३९	३८।३८	१३।५५	२४।४३
७८	१०९	१३३	३२।२२	८।५०	२७।३२
८४	११५	१२७	३५।९	४।१७	३०।५०
९०	१२१	१२१	३४।४८	०।०	३४।५४

अथात्र यंत्रे भमंडलार्थं ग्रंथनिष्पत्तिवर्षोत्पन्नसायनद्वात्रिंशन्नक्षत्रध्रुवकाः सौम्य-याम्यविक्षेपसहिताः प्रोच्यंते ॥

धिष्ण्ये क्रियंशा ऋतवोऽग्निवेदाः ०।६।४३
सौम्यः शरो भानि २७ लवास्तथास्मिन् ॥
नद्यंतकं नंदधराग्निवेदा ०।१९।४३
बाणोऽस्य याम्योऽग्निशराश्च सार्द्धाः ५३।३० ॥२२॥
तत्रैव नेत्रद्वयमग्निवेदा ०।२२।४३
सौम्यः शरस्तर्कभुजा नखाश्च २६।२०

सिंहे मघाभूमिकराखिवाणाः ४।२१।२३
  सौम्यः पतञ्यस्य नभः खचन्द्राः ०।१० ॥
कन्यास्थितं भं त्रिधराखिदोपः ५।१३।२३
  सौम्योऽस्य वाणो गिरिशाः खवाणाः ११।५० ॥३०॥
भं तत्र ऋक्षाणि सुराः ५।२७।३३ शरोऽस्य
  याम्यः पयोराशिभुवोऽभ्रवाताः १४।५० ॥
चित्रातुलायां तिथयोऽग्निरामाः ६।१५।३३
  स्याद्दक्षिणस्यां विशिखो द्वयं २।० खम् ॥ ३१ ॥
स्वातिश्च तस्यां तिथयोऽग्निवाणा ६।१५।५३
  सौम्यः शरो भूमिगुणाः खरामाः ३१।३० ॥
कीटे विशाखादहनाखिरामाः ७।३३
  सौम्यः शरोऽब्धिश्रुतयोऽभ्ररामाः ४४।३० ॥ ३२ ॥
ज्येष्ठाऽथ चापे धरणीसुराश्च ८।१।३३
  स्याद्दक्षिणस्यां विशिखोऽब्धयः खम् ४।० ॥
तस्मिन् धनुःकोटिभमग्निभूमि-
  त्र्यंभोधयः ८।१३।४३ पदूकृतिरुत्तरे ३६ षुः ॥ ३३ ॥
मूलं च तत्रैव नखा गुणाः ८।२०।३ स्युः
  याम्योऽस्य बाणोऽग्निधराः खचंद्राः १३।१० ॥
भं तत्र तत्त्वानि पयोधिरामाः ८।२५।३४
  सौम्यः पतञ्यस्य कराः खवाताः २।५० ॥ ३४ ॥
मृगेऽभिजिद्भं षडुपर्बुधक्ष्मा ९।६।१३
  सौम्यः शरो बाहुरसा नभश्च ६२।० ॥
श्रुतिर्मृगे बाहुकराखिवेदाः ९।२२।४३
  सौम्यः शरो नंदकरा दिशोऽपि २९।१० ॥ ३५ ॥

१ याम्यः शरः स्यात्रितयं द्वयं खम् २।० । इति पाठः

अथ ग्रंथादिनक्षत्रध्रुवकेभ्योऽभीष्टवर्षे नक्षत्रध्रुवकानयनमाह—

द्विनंदसूर्यैः १२९२ रहिताः शकाब्दा
नभोऽश्विशैलैः ७२० र्गुणिताः खखाष्टैः ८०० ॥
आप्तं कलाद्येन युतं भमिष्टे
वर्षे भवेत्सायननामकं तत् ॥ ४० ॥

अस्य व्याख्या ॥ इष्टवर्षस्य शकाब्दान् द्विनंदसूर्यैः- १२९२ रूनयित्वा, शेषं नभोऽश्विशैलैः ७२० गुणयित्वा खखाष्टैः ८०० भाज्यास्तेभ्यो यल्लब्धं कलादिकं फलं तद्युक्ताः सायनग्रंथादिनक्षत्रध्रुवका इष्टवर्षस्य ध्रुवका भवंति ॥

अत्रोदाहरणम्—

अयं ग्रंथः शाके १२९२ वर्षे निष्पन्न एषु पातितेषु शाके किंचिन्न तिष्ठति । ततः कल्पनया शाके १३०४ वर्षे नक्षत्रध्रुवकोदाहरणं प्रदर्श्यते । स्थापना शाके १३०४ वर्षे एभ्यो द्विनंदसूर्यैः १२९२ पातिते शेषं १२ नभोऽश्विशैलैः ७२० संगुणिते जातं ८६४० खखाष्टभागे ८०० लब्धं कलाद्यं १०।४८ यवनमते मेषादिराश्यंशं वर्षैः ६६ मासैः ८ नक्षत्रमतिक्रामति । प्रतिवर्षं चतुःपंचाशत् ५४ विकलाः ॥ लब्धाः कला १०।४८ एताः पूर्वोक्ते सायने मेषाद्यनक्षत्रध्रुवके ०।६।४३।५२ क्षिप्यंते जातोऽभीष्टशाकवर्षस्य नक्षत्रध्रुवकोऽयं ०।६।५४।४० एवं शेषा अपि ग्रंथादिनक्षत्रध्रुवकाः स्वयमूह्याः ॥

अथ नक्षत्राणां स्वस्वशरनक्षत्रेभ्यः स्वीयस्वीयक्रांत्यानयनम् ॥

मेषादावुत्तरो गोलस्तुलादौ दक्षिणः स्मृतः ॥
त्रिराशियुग्भबाहुज्या बाणकोटिज्यया हता ॥ ४१ ॥
भाज्यांत्यया ततश्चापे नवतेः शोधिते पुनः ॥
गुणेन भक्ता बाणज्या प्राप्तं भागादिकं ततः ॥ ४२ ॥
स्यादंतरं पराक्रांतिस्तेन युक्ता तथोनिता ॥
गोले भबाणयोरैक्ये भेदे साध्यस्ततो गुणः ॥ ४३ ॥
हतः पूर्वधनुर्मौर्व्या भक्तश्चांत्यज्यया ततः ॥
लब्धाच्चापं युतं हीनं कर्तव्यं च शरेण तत् ॥ ४४ ॥
गोले भपत्रिणोरैक्ये भेदे स्यादपमः स्फुटः ॥
याम्यसौम्यविभागेन मध्यरेखासमाश्रितः ॥

३१६९।२० गुण्यते जाता ४५४५९८६।१५ अंत्यज्यया ३६०० भज्यते लब्धाप-क्रमज्या १२६२।४५ अस्याः प्राग्वच्चापं साधितं २०।३३।१ एतावत्क्रांतिभागा ज्ञेयाः । अत्र राशित्रयवर्जितस्य रोहिणीनक्षत्रस्य तद्बाणस्य च भिन्नदिक्त्वेन चापमध्याच्छरे ५।१० शोधितेऽवशिष्टरोहिणीनक्षत्रस्य सौम्याः क्रांतिभागाः सिद्धाः १५।२२।१ एतावता रोहिणीनक्षत्रं मध्यरेखात उत्तरस्यां एतावद्भिर्भागैस्तिष्ठति । अनयैव युक्त्या सर्वेषां नक्षत्राणां क्रांतिसाधनं कार्यम् ॥

अथ प्रकारांतरेण क्रांतेरानयनम् ॥

अथवानीय भक्रांतिं नक्षत्रध्रुवकात्ततः ॥
तथा शरस्य संयोगो वियोगोऽनैक्यभेदतः ॥ ४६ ॥
तस्माज्जीवाहतोत्कृष्टक्रांतिकोटिज्यया तथा ॥
उक्तभक्रांतिकोटिज्या भक्ता प्राग्वद्धनुर्भवेत् ॥ ४७ ॥
एतावत्क्रांतिभागाः स्युः सौम्या याम्या यथाविधि ॥
क्रांतिसायकयोर्योगे वियोगे शेषतश्च दिक् ॥ ४८ ॥

एषां व्याख्या— अथवेति प्रकारांतरे प्राग्वद्गोलं विचार्य नक्षत्रध्रुवकाद्भुजमानीय तस्मात्क्रांतिरानीयते । तया क्रांत्या सह शरस्य दिगैक्ये योगो दिग्भेदे वियोगश्च क्रियते तस्मात् युक्ताद्वियुक्ताद्वांशकात् प्राग्वज्ज्यामानीय परमक्रांतिकोटिज्यया तां संगुण्य प्रागानीतक्रांतेः कोटिज्यामुत्पाद्य तया सा भज्यते । ततो यल्लब्धं तस्माच्चापः प्राग्वत् साध्यः । तच्चाप एव प्रस्तुतनक्षत्रस्य सौम्या याम्याश्च क्रांतिभागा भवंति । एषां सौम्यत्वं याम्यत्वं च कथमित्युच्यते । दिगैक्ये क्रांतिबाणयोर्योगान्नक्षत्रक्रांति-दिक् ज्ञेया शरक्रांत्योर्दिग्भेदेऽधिकात् न्यूने पातिते शेषात् प्रस्तुतनक्षत्रस्य क्रांति-दिक् स्यात् ॥

अत्रोदाहरणम्—मेषाश्रितत्वादुत्तरगोले सायनो रोहिणीनक्षत्रस्य ध्रुवकः २।१।२३।५२ शरो याम्यः ५।१० अत्र पाताभावादयमेव ध्रुवको भुजः भुजांशाः ६१।२३।५२ एषां क्रांतिरानीयते यथा क्रांतिफलज्याकोष्टकेषु भुजभागानां ६१ अधःस्थात्प्राप्तं फलं १२२८।५७ तदग्रेऽंतरं १२।१४ अनेनांतरेण भुजभागानामधःस्थिते कलाविकले २३।५२ गुणिते षष्ट्या ६० विभक्ते लब्धं कलादिफलं ६।५४ पूर्वफले १२२८।५७ क्षिप्ते जाता क्रांतिः कलात्मिका १२३५।५१ एवं सर्वत्रैव क्रांतिः साध्या । अस्याः षष्ट्या ६० भागे लब्धा भागादिक्रांतिरुत्तरा २०।३५।५१ तथास्य रोहिणी नक्षत्रस्य शरोंऽशादिर्याम्यः ५।१० अत्र भिन्नदिक्त्वादनयोर्वियोगेऽधिकत्वात् क्रांतेः शरे पातिते क्रांतिशेषमुत्तरं १५।२५।५१ अस्मात् प्राग्वत् साधिता जीवा

अस्माद्भागादिकं प्राग्वद्धनुः ११।२३।१५ कोटिः ७८।३८ अतः प्राग्वत् ज्या ३५२९।२७ इयं धनुः कोटिज्याप्रभागार्थं पृथक् स्थाप्यते । अथ शरः ५।१० अतः प्राग्वज्ज्या ३२४।१० इयं पूर्वफलेन ७११।१५ गुण्यते जाता २३०५६३।३२ अस्याः प्रागानीतधनुः कोटिज्यया ३५२९।२७ भागे लब्धं ६५।२८ एभ्यः प्राग्वच्चापः १।२।२१ इदमेव कर्मफलं रोहिणीनक्षत्रस्य सौम्यायनत्वात्तद्बाणस्य याम्यत्वादुभयोर्भेदे धनं कृत्वा रोहिणीध्रुवके क्षिप्यते जातो दृक्कर्मशुद्धो रोहिण्या ध्रुवकोऽयम् । २।२।३६।२३ एवं सर्वेषां नक्षत्राणां दृक्कर्म साध्यम् ॥

अथ प्रकारांतरेण दृक्कर्मानयनम्—

पूर्ववत्सत्रिराशिज्या तच्छरेण हता हृता ॥
कृताभ्रनंदवसुभि ८९०४ र्लब्धं भागादिकं ततः ॥ ५३ ॥
हतं निरक्षलग्नेन तद्धिष्ण्यस्थितराशिना ॥
हृतं खखाग्निभि ३०० र्भागादिकं दृक्कर्म पूर्ववत् ॥ ५४ ॥

अनयोर्व्याख्या ॥ पूर्ववदयनं विचार्य नक्षत्रध्रुवकोत्पन्ना सत्रिराशिज्या तच्छरेण हता कृताभ्रनंदवसुभि ८९०४ र्विभाज्या ततो लब्धं भागादिकं तस्मिन्निरक्षलग्ने मेषादिलंकोदयविनाड्यो वसुभानि २७८, छिद्रनवयमा २९९ सिरदा ३२३ इत्यादिना प्रस्तुतनक्षत्रसंबद्धलंकोदितमेषादिलग्नप्रमाणेन हते खखाग्निभि ३०० र्भक्ते लब्धं भागादिकमेव दृक्कर्मफलं भवति। तत्प्राग्वदभीष्टध्रुवके ऋणं धनं च कार्यम्

अत्रोदाहरणम्—यथा मकराद्युत्तरायणे सायनो रोहिणीध्रुवकः २।१।३३।५२ शरो याम्यः ५।१० अस्मात्प्राग्वत्त्रिराशिभुजज्या १७१४।९ इयं शरेण ५।१० हता जाता ८८५६।२६ इयं कृताभ्रनंदवसुभि ८९०४ र्भक्ता लब्धमंशादि ०।५९।४० एतद्रोहिणीनक्षत्रस्य मिथुनराशिस्थितत्वाल्लंकोदयमिथुनप्रमाणेन ३२३ गुणितं जातं ३२१।१२।२० एतत् खखाग्निभि ३०० र्भज्यते लब्धमंशादि १।२।१४। एतदेव दृक्कर्मफलं प्राग्वच्छरायनयोर्भेदे रोहिणीनक्षत्रे [illegible] क्षेप्यं जातं दृक्कर्म शुद्धं रोहिणीनक्षत्रं २।२।३८। ६ अत्र प्रागानीतदृक्कर्मशुद्धत्र [illegible] कला १ विकलाः ४३ स्वल्पांतरत्वान्न दोषः ॥

अथ नक्षत्राणां स्वस्वापमवशेन सौम्ययाम्यस्वा[illegible]—

स्वाहोरात्रानये सौम्ययंत्रे हीनाधिका [illegible] ॥
सौम्ययाम्यापमांशैः स्यान्न[illegible] ॥ [illegible]
तयोर्द्वयोरुद्धृतयोर्ध्रुवखंड[illegible] ॥
यंत्रद्वयेऽपि नक्षत्रमुखं [illegible] ॥

यत्रैकाशायोगतश्चोन्नतांशाः
खांकां ९० शेभ्यो वृद्धिभाजस्तदानीम् ॥
हीनाः कार्या व्योमनागक्षितिभ्यः १८०
शेषास्ते स्युः स्वांशगाश्चोन्नतांशाः ॥ ५८ ॥

व्याख्या ॥ अक्षांशानां नक्षत्रस्य स्पष्टक्रांत्यंशानां च यदंतरम् । कोऽर्थः । अधिकांकाद्धीनांके पातिते यच्छेषं तदेव सौम्ययाम्यदिग्गतत्वेन नक्षत्राणां खमध्यात्सौम्या याम्याश्च नतांशा भवंति । तेषु च नतांशेषु नवतेः पातितेषु शेषस्तेषां नक्षत्राणां महीतो भूभागात् स्वे स्वे देशे मध्योन्नतांशा भवंति । यत्र तु अक्षांशानां क्रांतिभागानां चैकदिक्त्वाद्योगे क्रियमाणे सति नवते ९० राधिक्यं भवति तत्राशील्यधिकशतात् १८० तेषु पातितेषु शेषं नक्षत्राणां मध्याह्नोन्नता जायंते । एते नक्षत्रोन्नतांशा यंत्रे मध्याह्नवृत्ते दृश्यंते । ते चाक्षवशात्स्वीयस्वीयदेशे भिन्ना भवंति ॥

अत्रोदाहरणम्—यथा प्रस्तुताया रोहिण्याः स्वीयक्रांतिरुत्तरा १५।२२।१ दिष्टयां याम्याक्षांशाः २८।३९।० अल्पत्वात्क्रांत्यंशा अक्षांशेभ्यः पात्यंते शेषाः १३।१६।५९ एते याम्यांकशेषत्वेन याम्या नतांशा बोद्धव्याः । एते नतांशाः नवतेः ९० पातिते शेषा ७६।४३।१ । एते रोहिण्याः परमोन्नतांशाः कथ्यंते । एतावतोंऽशान् रोहिणी अक्षदिशि भूभागात् खमध्यमाक्रामतीति भावः । अनया युक्त्या सर्वेषां नक्षत्राणां नतोन्नतांशसाधनं कार्यम् ॥

अथ प्रतीत्यर्थमुदाहरणम् । संवत् १४२७ वर्षे चैत्रसुदि १५ दिनाद्गतागामि वर्षे १४९४ ग्रंथाद्द्वात्रिंश ३२ नक्षत्राणां क्रांतिदृक्कर्मसौम्ययाम्यस्वाहोरात्रपरमोन्नतांशान् स्पष्टीकृत्य न्यासेन दृश्यंते । "यथा तद्दिने आरबीतेरीपं ७७१ सायाणचंद्र २१३ अभूत्" ? ॥

---

१ "सध्रुवकान् श्रीमदासेरगिरौ माधितांल्लिखामः । अथ द्वात्रिंशन्नक्षत्राणां संस्कृतफारसीनामानि लिख्यंते" इत्यधिकमेकस्मिन् पुस्तके ।

९	रिजल नउजी	मिथुन दक्षि.	२।८।४३।५२	३११३०	द.	९।१६।४७	द.	२।१३।९।२३	२६।५६	१६।४१	५२।४
१०	मकरवि लपसरा	मिथुन वामस्कं.	२।१२।५३।५२	१७।३०	द.	५।६।४१	उ.	२।१४।५३। ५३	१७।५८	२१।२८	६६।२८
११	अद्दुर्उरक	पण्मुख कार्तिके.	२।१३।५३।५२	२२।३०	उ.	४४।३९।४१	उ.	२।११।१०। ५४	८।१२	४७।३	७३।५९
१२	इद्वल जउजा	मिथुन हस्त	२।२०।५३।५२	१७।०	द.	६।१८।१८	उ.	२।२३।११। २६	१७।३५	२१।५७	६३।३९
१३	सुहिल इस्सानी	अगस्त्य	३।६।४।५२	७५।०	द.	५१।२८।२४	द.	३।२।१८।१४	५६।१२	६।५२	९।५३
१४	सोरा- मानी	आम्रोलुब्धक	३।६ ३३।५२	३९।१०	द.	१५।४२।१०	द.	३।४।५०।५०	२५।५५	१४।५३	४५।३९
१५	रासुलयासलसुकहम	प्रथमधालक्षीर्दपुनर्वसु	३।१२।१३।५२	९।४०	उ.	३२।११।१०	उ.	३।१३।७।१५	१०।५३	१५।२७	८६।३८
१६	सौरा- सामी	लुब्धक बंधु	३।१८।४३।५२	१६।१०	द.	६।१४।३६	उ.	३।१६।३९। १६	१७।३६	२२।३	६६।३९
१७	कलुपु- भत्रसद	मघा	४।२१।२३।५२	०।१०	उ.	१३।३९।१९	उ.	४।२५।२२।२८ (४।२२।२२।२८)	१५।२३	२५।३	७५।१

नं. १७ कलवल असउंद ।

२६	निशाबरु रासे	धनुःश रासं	८।२५।३४। ५२	२।५०	उ.	२०।४०।३१	द.	८।२५।३९। ५६	२८।२७	१३।३५	४०।४०
२७	मस्लर कक	अभिजित्	१।६।१३।५२	६२।०	उ.	३८।३४।३५	उ.	१।३।१८।३०	१।२७	४०।४८	८०।४
२८	नस्तना हर	श्रवणं	१।२२।४३। ५२	२१।१०	उ.	७।८।१३	उ.	१।१८।२१। २८	१७।१४	२२।२३	६८।५०
२९	कलमक दुतड	मत्स्य मुखं	१०।२५।५३। ५२	२३।०	द.	३४।२२।२१	द.	११।५।३९। १८	३७।१३	१०।२१	२६।५९
३०	कलम दुत	ककुद पुच्छ	१०।२६।३। ५२	६०।१०	उ.	४३।२७।३७	उ.	१०।७।२६। २७	८।३६	४५।४०	७५।११
३१	रिफाज नथदु जाल	पूर्वाभा द्रपदा	११।२१।३। ५२	३१।१०	उ.	२४।४५।२४	उ.	११।७।५।३२	१२।२४	३०।४१	८६।१०
३२	जनपहुँ कलुस	समुद्रः पक्षी	११।२३।१३। ५२	१।४०	द.	११।११।५४	द.	११।२७।६। ४२	२४।४	१६।३	४९।५२

(शाके १५५९ ष्य. ध्रुवमध्येंऽश ४ वृद्धिः) * (संवत् १४९४ वर्षे शाके १३५९ चैत्रसुदि १५ दिने द्वात्रिंशन्नक्षत्राणां गणितमानीय प्रदर्श्यंते ॥ अत्र वर्षे ६६ मा ८ संक्रांतमास १ एतैर्वर्षैः सायनांशश्च दिने अन्यानि नक्षत्राणि संति) ?

(नसुरवाक्या) (नसुरताया) रिदक जतनहूज, मुकदम फरस, जांबुल कांतिक *अयं धनुश्चिन्हान्तर्गतो ४० पृष्ठस्थकोष्ठकोपरिस्थो ज्ञेयः।
नं. २७ नं. २८ नं. ३० नं. ३१ नं. ३२

९	रजलरिकु जलउजी	मिथुनपाद दक्षिण	२।१४।३।५२	३।३०	द.	१८।२७	द.	२।१३।५६।३८	२३।३	१६।४३	५२।१३
१०	पंकवि लयसरा	मिथुन वामस्कं.	२।१३।५३।५२	१७।३०	द.	५।१३।१६	उ.	२।१५।५०।२५	१७।५६	२१।३२	६६।३४
११	अहूअफ	षण्मुख कार्तिके.	२।१४।५३।५२	३२।३०	उ.	४४।५०।२२	उ.	२।१२।२०।४८	८।१०	४७।१५	७४।४३
१२	इदुवल जउजी	मिथुन हस्त	२।२१।५३।५२	१७।०	द.	६।२३।४५	उ.	२।२२।५१।२०	१७।३५	२०।५७	६७।४३
१३	सुहिल इस्मानी	अगस्त्य	३।७।८।५२	७५।०	द.	५१।२९।१	द.	३।२।४१।२०	५५।४४	६।५२	९।५२
१४	सेराइ-मानी	आर्द्रालु ब्धक	३।७।३३।५२	३९।११	द.	१५।४४।४३	द.	३।५।३५।१८	२५।५७	१४।५२	४५।३६
१५	मेसुत वमल मुक	प्रथमबा णशीर्ष	३।१३।१३।५२	९।४०	उ.	३२।२४।५	उ.	३।१४।११।३८	१०।४८	३५।४४	८६।१५
१६	सेरी सामी	लुब्धक बंधु	३।११।४३।५२	१६।१०	द.	६।६।५१	उ.	३।१७।३२।४६	१७।३९	२१।५२	६७।२८
१७	कलपु-लअसद	मघा	४।२२।२३।५२	०।१०	उ.	१४।७।१५	उ.	४।२२।१८।१०	१५।२५	२५।१६	७५।३८

यंत्र० ६

२६	निशाच उरामे	धनु.श राग्र	८।२६।३४। ५२	२।५०	उ.	२०।४७।१७	द.	८।२६।३८। ४४	२८।५०	१३।३४	४०।२
२७	नस्त्रसा कहँ	अभिजित्	९।७।१३।५२	६२।०	उ.	३८।१७।११	उ.	९।३।४९।२४	९।३२	४०।२९	८०।२६
२८	नस्तेना हेर	श्रवणं	९।२३।४३। ५२	२९।४०	उ.	७।१७।१५	उ.	९।११।९। २०	१७।२७	२२।११	६८।२८
२९	फलंस दुव	मत्स्य मुखं	१०।२६।५३। ५२	२३।०	द.	३४।०।२	द.	११।६।४२।९	३६।५६	१०।२६	२७।२९
३०	रिवृफज नवहुगु	ककुद पुच्छ	१०।२९।३। ५२	६०।०	उ.	४४।१३।३	उ.	१०।८।१९। ३५	८।१७	४६।३२	७४।२६
३१	मंकविक फास	पूर्वाभा द्रपदा	११।२२।३। ५२	३१।०	उ.	२५।२२।४२	उ.	११।८।३३। ४६	१२।२५	३१।४०	८६।४४
३२	जलईक नुसीजन	समुद्रः पक्षी	११।२४।३। ५२	९।४०	द.	११।७।६	द.	११।२८।६। २५	२३।५३	१६।६	५०।१४

२१५९।४५ मकरवृत्तमानेन त्रिंशता ३० गुण्यते जाता ६४७७०।१३५० अधः स्थानांके पष्ट्याभागे लब्धं २२ तदुपरियोजितं जाता ६४७९२।३० अस्याः परमापक्रमकोटिज्यया ३२९९।१२ भागे लब्धांशाः १९ कलाः ३८।२०।१ अस्य कृतिः ३८५।२८ एषा खरामै ३० र्भक्ता लब्धा भागाः १२।५१।२२ एतत्कर्कवृत्तप्रमाणम् । एतन्मेषतुलयोर्वृत्तप्रमाणं मकरवृत्तप्रमाणं त्रिंशदंशाः सिद्धा एव ॥

अथ व्यासार्धस्य तथा भचक्रकेंद्रस्योत्पादनमाह—

परापमानांतरमौर्विका या हतांतरस्योत्क्रमजीवया सा ॥
ततो विभक्ता परमापमाख्यामौर्व्या त्रिभज्यायुतया यदाप्तम् ६३
कोटिज्यया मिश्रितमर्धितं त-
त्त्रिंश ३० द्गुणं कोटिगुणेन भक्तम् ॥
लब्धं च तद् व्यासदलं ततश्च
पूर्वे दले कोटिगुणोनिते च ॥ ६४ ॥
शेषं खरामै ३० र्गुणितं विभक्तं कोटिज्यया प्राप्तमितो लवादि ॥
केंद्रं भचक्रस्य भवत्यवश्यं तदंततो व्यासदलभ्रमः स्यात् ॥६५॥

एषां व्याख्या ॥ परापमांशानां (२३।३५) यांतरमौर्वीकोटिज्या तस्यैवांतरस्य कोटेरुत्क्रमज्यया संगुण्यांत्यज्यया ३६०० युतया परमापमज्यया भज्यते ततो लब्धं लवादिकं कोटिज्यामिश्रितमर्धीकृतं त्रिंशता ३० संगुण्य पुनः पूर्वोक्तया कोटिज्यया भज्यते । ततो लवादिकं व्यासवृत्तं भचक्रे भवति । ततश्चोद्धृते पूर्वदले कोटिज्यातः पातिते शेषं त्रिंशता हत्वा पूर्वोक्तकोटिज्यया भज्यते । ततो लब्धं लवादिकं भचक्रस्य केंद्रं भवति । अनेन भचक्रकेंद्रांशप्रमाणेन यंत्रमध्यात्सौम्ये याम्ये वा पक्षे चिह्नं कृत्वा तदुपरि व्यासार्धवृत्तं भ्राम्यम् ॥

अत्रोदाहरणम्—परमापमांशाः २३।३५ एते नवते ९० श्च्युताः कोटिभागाः स्युः ६६।२५ अतः प्राग्वत् क्रमज्या ३२९९।१२ तथा कोटिभागानां उत्क्रमज्या २१५९।४५ अनया कोटिक्रमज्या ३२९९।१२ गुण्यते जाता ७१२५४४७।१२ एषा परापमज्या १४४०।१५ अंत्यज्यया सहित या ३६०० । ५०४०।१५ भज्यते लब्धा १४१३।४६ एते कोटिज्यायां ३२९९।१२ क्षिप्यंते जाता ४७१२।५८ एतेऽर्धीकृत्य द्विधा स्थाप्यंते । २३५६।२९ अनयोरेकं दलं २३५६।२९ त्रिंशता ३० गुण्यते जातं ७०६९४।३० इदं कोटिज्यया ३२९९।१२ भज्यते लब्धं व्यासदलस्य भागादिवृत्तं २१।२६ अथोद्धृतं पूर्वदलं २३५६।२९ कोटिज्यातः ३२९९।१२ पात्यंते

२७१४८ परिमितो जायते । अनया युक्त्या कालचक्रभचक्रयोः परिधी सम-
विषमभागैर्भगणं पूरयतः ॥

अथ मेषादिलग्नत्रयाणां प्रत्यंशस्थापनार्थं नवलंशपर्यंतं प्रदर्श्यते । यथा भचक्र-
स्थापनार्थं सुगमत्वात्कार्यें समायाति ॥

१	२	३	४	५	६	७	८	९
० ५५	१ ५०	२ ४५	३ ४०	४ ३४	५ २९	६ २४	७ १९	८ १५
० ५५	० ५५	० ५५	० ५४	० ५५	० ५५	० ५५	० ५६	० ५५

१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८
९ १०	१० ५	११ ०	११ ५५	१२ ५०	१३ ४५	१४ ४१	१५ ३६	१६ ३३
० ५५	० ५५	० ५५	० ५५	० ५५	० ५६	० ५५	० ५७	० ५६

१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७
१७ २१	१८ २५	१९ २१	२० १७	२१ १३	२२ ९	२३ ६	२४ ३	२४ ५९
० ५६	० ५६	० ५६	० ५६	० ५६	० ५७	० ५७	० ५६	० ५७

२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६
२५ ५६	२६ ५३	२७ ५०	२८ ४६	२९ ४३	३० ३९	३१ ३६	३२ ३२	३३ २९
० ५६	० ५७	० ५६	० ५७	० ५८	० ५७	० ५८	० ५८	० ५७

८२	८३	८४	८५	८६	८७	८८	८९	९०
८१ १६	८२ २२	८३ २७	८४ ३२	८५ ३८	८६ ४३	८७ ४९	८८ ५५	९० ०
१ ६	१ ५	१ ५	१ ६	१ ५	१ ६	१ ६	१ ५	१ ०

अथेष्टशंकोश्छायाकर्णसाधनम्—

क्रमान्नतोन्नतांशानां जीवा साध्या कलादिका ।
नतज्यास्वस्वशंकुघ्नी विभाज्या चोन्नतज्यया ॥ ६८ ॥
अंगुलाद्यं फलं यत्स्यात् तज्ज्ञेयं स्वस्वशंकुजम् ।
त्रिजीवा स्वस्वशंकुघ्नी छेदेनाप्ता फलं श्रुतिः ॥ ६९ ॥

व्याख्योदाहरणेनैव ॥ नतांशाः ८९ उन्नतांशः १ नतज्या ३५९९।२७ उन्नतज्या ६२।५० नतज्यां द्वादशभिः संगुण्योन्नतज्यया विभज्य लब्धं द्वादशांगुलशंकोश्छायाफलमंगुलाद्यं ६८७।२६ ॥ कर्णानयनम् ॥ त्रिज्यां ३६०० द्वादशभिः संगुण्योन्नतज्यया विभज्य लब्धमंगुलादिकर्णः ६८७।३४ पुनरपि नतज्यां सप्तभिः ७ संगुण्योन्नतज्यया विभज्य लब्धं सप्तांगुलशंकोश्छायाफलमंगुलाद्यं ४०१।० त्रिज्यां सप्तभिः ७ संगुण्योन्नतज्ययाप्तमंगुलादिकर्णः ४०१।४ एवं नवांगुलशंकोरपि छायाकर्णौ प्रसाध्यौ ॥

तिग्मांशु १२ सप्तां ७ गुलशंकुजाता
छाया भवत्युन्नतभागकानाम् ॥
चिरंतनाचार्यवरैः प्रदिष्टा
प्रदर्श्यते सद्गणकोपयुक्ता ॥ ७० ॥

स्पष्टार्थमेतत् ॥

छायाकोष्टकानां न्यासो यथा ॥ उन्नतांशानां छायांगुलानि द्वादश १२ सप्तांगुलशंकोः ।

उन्नता.	१	२	३	४	५	६	७	८	९
शंकुः १२	६८७ २६	३४३ २९	२२८ ३८	१७१ ३६	१३७ १०	११४ १०	९० ४४	८५ ४३	[illegible]
शंकुः ७	४०१ ०	२०० २८	१४३ ३४	१०५ ३०	८० ०	६६ ३६	५७ [illegible]	४३ [illegible]	[illegible]

उन्नतां.	५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२	६३
शंकुः १२	८ २२	८ ६	७ ४६	७ ३०	७ १३	६ ५६	६ ३९	६ २२	६ ६
शंकुः ७	४ ५४	४ ४४	४ ३३	४ २२	४ १२	४ ३	३ ५३	३ ४३	३ ३४

उन्नतां.	६४	६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२
शंकुः १२	५ ५१	५ ३६	५ २१	५ ६	४ ५१	४ ३६	४ २२	४ ८	३ ५४
शंकुः ७	३ २६	३ १७	३ ७	२ ५९	२ ५०	२ ४१	२ ३३	२ २५	२ १६

उन्नता.	७३	७४	७५	७६	७७	७८	७९	८०	८१
शंकुः १२	३ ४०	३ २७	३ १३	३ ०	२ ४६	२ ३३	२ २०	२ ७	१ ५४
शंकुः ७	२ ८	२ ०	१ ५१	१ ४५	१ ३७	१ २९	१ २२	१ १४	१ ७

उन्नता.	८२	८३	८४	८५	८६	८७	८८	८९	९०
शंकुः १२	१ ४३	१ ३८	१ १६	१ ७	० ५०	० ३८	० २५	० १३	० ०
शंकुः ७	० ५९	० ५१	० ४४	० ३६	० २९	० २२	० १५	० ८	० ०

अभूद्भृगुपुरे वरे गणकचक्रचूडामणिः
कृती नृपतिसंस्तुतो मदनसूरिनामा गुरुः ॥
तदीयपदशालिना विरचिते सुयंत्रागमे
महेंद्रगुरुणा स्फुटं गणितकर्म्म पूर्तीकृतम् ॥ ७१ ॥

स्पष्टार्थः ॥

[1]यंत्रोन्नतांशाः शिवनेत्र ३ गुण्या-
दिनार्धभक्ता घटिकादिकं यत् ॥

१ श्लो[illegible] पुस्तके नास्ति।

यंत्रांशाः	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५
द्वादशांगुल शंकुच्छाया	१५ ५९	१५ २१	१४ ४८	१४ १८	१३ ४८	१३ २४	१२ ५२	१२ २६	१२ ०
सप्तांगुल शंकुच्छाया	९ १७	८ ५७	८ ३९	८ २१	८ ३	७ ४२	७ ३०	७ १८	७ ०

यत्रांशाः	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	५३	५४
द्वादशांगुल शंकुच्छाया	११ ३६	११ २१	१० ४८	१० २६	१० ४	९ ४३	९ २४	९ ३	८ ४३
सप्तांगुल शंकुच्छाया	६ ४५	६ ३१	६ १८	६ ५	५ ५५	५ ४०	५ २८	५ १७	५ ५४

यत्रांशाः	५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२	६३
द्वादशांगुल शंकुच्छाया	८ २३	८ ४	७ ४६	७ ३०	७ १३	६ ५६	६ ३९	६ २२	६ ६
सप्तांगुल शंकुच्छाया	४ ५४	४ ४४	४ ३३	४ २३	४ १३	४ ३	३ ५३	३ ४३	३ ३४

यंत्रांशाः	६४	६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२
द्वादशांगुल शंकुच्छाया	५ ५१	५ ३६	५ २१	५ ६	४ ५१	४ ३६	४ २२	४ ८	३ ५४
सप्तांगुल शंकुच्छाया	३ २६	३ १७	३ ७	२ ५८	२ ५०	२ ४१	२ ३३	२ २५	२ १६

यंत्रांशाः	७३	७४	७५	७६	७७	७८	७९	८०	८१
द्वादशांगुल शंकुच्छाया	३ ४०	३ २७	३ १३	३ ०	२ ४६	२ ३३	२ २०	२ ७	१ ५४
सप्तांगुल शंकुच्छाया	२ ८	२ ०	१ ५२	१ ४५	१ ३३	१ २९	१ २२	१ १४	१ ७

पत्राण्येवं कोष्टकागारमध्ये मुक्त्वा साध्यास्तेषु पूर्वादिकोष्ठाः ॥
पृष्ठे यंत्रस्यायते द्वे भुजाग्रे सूक्ष्मे कृत्वा छिद्रमंतर्भुजं च ॥ ४ ॥
अग्रे पश्चात्तस्य चांतेऽधिकोणे कृत्वा छिद्रे यंत्रनेत्रे निवेश्ये ॥
छिद्रे कृत्वा मेरुकीलं दलालिं तेन क्षिप्त्वा घोटिका सन्निवेश्या ५
युग्मम् ॥

अनयोर्व्याख्या ॥ एवं पूर्वोक्तप्रकारेण पत्राणि कोष्टकागारमध्ये मुक्त्वा प्राच्यप्रतीच्यसौम्ययाम्यया च रेखया पूर्वादयश्चतस्रो दिशः साध्याः। ततो यंत्रस्य पृष्ठदेशे आयतां भुजां कृत्वा तदग्रे द्वे सूक्ष्मे च तथास्या भुजाया मध्ये छिद्रं च कृत्वा तस्य छिद्रस्याग्रे पश्चाच्च सच्छिद्रचतुष्कोणे यंत्रनेत्रे निवेश्य। छिद्रे भुजामध्यविवरे च मेरुसंज्ञं कीलकं च क्षिप्त्वा तेन मेरुकीलेन कोष्टकागारसहितां पत्रावलीं च विध्वात्र मेरुकीले घोटिकावक्राकारा कीलिका क्षेप्या ॥

कृत्वा छिद्रं सूक्ष्ममस्य त्रिकोणे तत्र क्षिप्त्वा कंटकं वृश्चिकाभम् ॥
तस्य प्रांते मुद्रिकां लंबिकाख्यं सूत्रं देयं यंत्रनिष्पत्तिरेवम् ॥६॥

अस्य व्याख्या ॥ अस्य यंत्रस्य त्रिकोणे किरीटसंज्ञे सूक्ष्मं छिद्रं कृत्वा तत्र वृश्चिकमुखाभं कंटकं क्षिप्त्वा तत्प्रांते मुद्रां च दत्त्वा मुद्राप्रांते लंबिकाख्यं सूत्रं देयम्। एवं यंत्रनिष्पत्तिर्ज्ञेया ॥

अभूद्भृगुपुरे वरे गणकचक्रचूडामणिः
कृती नृपतिसंस्तुतो मदनसूरिनामा गुरुः ॥
तदीयपदशालिना विरचिते सुयंत्रागमे
महेन्द्रगुरुणोदितं घटनकर्म यंत्रस्य तु ॥ ७ ॥

स्पष्टोऽर्थः ॥

श्रीपीरोजशकेन्द्रसर्वगणकैः पृष्टो महेन्द्रप्रभुः
जातः सूरिवरस्तदीयचरणांभोजैकभृंगप्रभुता ॥
सूरिश्रीमलयेन्दुना विरचितेऽस्मिन् यंत्रराजागमे
व्याख्याने विशदे सुयंत्रघटनाध्यायो द्वितीयो गतः ॥ १ ॥
इति श्रीयंत्रराजागमे यंत्रघटनाध्यायो द्वितीयः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ॥

अथ यंत्ररचनाध्यायो व्याख्यायते—

यंत्रं प्रोक्तं षड्विधं ह्यानवत्या
एक १ द्वि २ त्री ३ ष्वं ५ ग ६ पंक्त्यंश १० कृत्या ॥

पत्राण्येवं कोष्टकागारमध्ये मुक्त्वा साध्यास्तेषु पूर्वादिकोष्टाः ॥
पृष्ठे यंत्रस्यायते द्वे भुजाग्रे सूक्ष्मे कृत्वा छिद्रमंतर्भुजं च ॥ ४ ॥
अग्रे पश्चात्तस्य चांतेऽङ्घिकोणे कृत्वा छिद्रे यंत्रनेत्रे निवेश्ये ॥
छिद्रे कृत्वा मेरुकीलं दलालिं तेन क्षिप्त्वा घोटिका सन्निवेश्या ५
युग्मम् ॥

अनयोर्व्याख्या ॥ एवं पूर्वोक्तप्रकारेण पत्राणि कोष्टकागारमध्ये मुक्त्वा प्राच्यप्रतीच्यसौम्ययाम्यया च रेखया पूर्वादयश्चतस्रो दिशः साध्याः । ततो यंत्रस्य पृष्ठदेशे आयतां भुजां कृत्वा तदग्रे द्वे सूक्ष्मे च तथास्या भुजाया मध्ये छिद्रं च कृत्वा तस्य छिद्रस्याग्रे पश्चाच्च सच्छिद्रचतुष्कोणे यंत्रनेत्रे निवेश्य । छिद्रे भुजामध्यनिर्गते च मेरुसंज्ञं कीलकं च क्षिप्त्वा तेन मेरुकीलेन कोष्टकागारसहितां पत्रावलीं च विध्वाग्र मेरुकीले घोटिकावक्राकारा कीलिका क्षेप्या ॥

कृत्वा छिद्रं सूक्ष्ममस्य त्रिकोणे तत्र क्षिप्त्वा कंटकं वृश्चिकाभम् ॥
तस्य प्रांते मुद्रिकां लंबिकाख्यं सूत्रं देयं यंत्रनिष्पत्तिरेवम् ॥६॥

अस्य व्याख्या ॥ अस्य यंत्रस्य त्रिकोणे किरीटसंज्ञे सूक्ष्मं छिद्रं कृत्वा तत्र वृश्चिकमुखाभं कंटकं क्षिप्त्वा तत्प्रांते मुद्रां च दत्त्वा मुद्राप्रांते लंबिकाख्य सूत्रं देयम् । एव यंत्रनिष्पत्तिर्ज्ञेया ॥

अभूद्भृगुपुरे वरे गणकचक्रचूडामणिः
कृती नृपतिसंस्तुतो मदनसूरिनामा गुरुः ॥
तदीयपदशालिना विरचिते सुयंत्रागमे
महेन्द्रगुरुणोदितं घटनकर्म यंत्रस्य तु ॥ ७ ॥

स्पष्टोऽर्थः ॥

श्रीपीरोजशकेन्द्रसन्नगणकः सूरो महेन्द्रप्रभुः
जातः सूरिवरस्तदीयचरणांभोजैकभृंगयुवा ॥
सूरिश्रीमलयेन्दुना विरचितेऽस्मिन् यंत्रराजागमे
व्याख्याने विशदे सुयंत्रघटनाध्यायो द्वितीयो गतः ॥ १ ॥
इति श्रीयंत्रराजागमे यंत्रघटनाध्यायो द्वितीयः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ॥

अथ यंत्रघटनाध्याये व्याख्यायते—

यंत्रं प्रोक्तं षड्विधं ह्यानवत्या
एक १ द्वि २ त्री ३ पं ५ न ६ पंचांक १० कृत्वा ॥

पत्राण्येवं कोष्टकागारमध्ये मुक्त्वा साध्यास्तेषु पूर्वादिकोष्टाः ॥
पृष्ठे यंत्रस्यायते द्वे भुजाग्रे सूक्ष्मे कृत्वा छिद्रमंतर्भुजं च ॥ ४ ॥
अग्रे पश्चात्तस्य चांतेऽधिकोणे कृत्वा छिद्रे यंत्रनेत्रे निवेश्ये ॥
छिद्रे कृत्वा मेरुकीलं दलालिं तेन क्षिप्त्वा घोटिका सन्निवेश्या ५

युग्मम् ॥

अनयोर्व्याख्या ॥ एवं पूर्वोक्तप्रकारेण पत्राणि कोष्टकागारमध्ये मुक्त्वा प्राच्यप्रतीच्यसौम्ययाम्यया च रेखया पूर्वादयश्चतस्रो दिशः साध्याः । ततो यंत्रस्य पृष्ठदेशे आयतां भुजां कृत्वा तदग्रे द्वे सूक्ष्मे च तथास्या भुजाया मध्ये छिद्रं च कृत्वा तस्य छिद्रस्याग्रे पश्चाच्च सच्छिद्रचतुष्कोणे यंत्रनेत्रे निवेश्य । छिद्रे भुजामध्यविवरे च मेरुसंज्ञं कीलकं च क्षिप्त्वा तेन मेरुकीलेन कोष्टकागारसहितां पत्रावलीं च विध्वात्र मेरुकीले घोटिकावक्त्राकारा कीलिका क्षेप्या ॥

कृत्वा छिद्रं सूक्ष्ममस्य त्रिकोणे तत्र क्षिप्त्वा कंटकं वृश्चिकाभम् ॥
तस्य प्रांते मुद्रिकां लंबिकाख्यं सूत्रं देयं यंत्रनिष्पत्तिरेवम् ॥६॥

अस्य व्याख्या ॥ अस्य यंत्रस्य त्रिकोणे किरीटसंज्ञे सूक्ष्मं छिद्रं कृत्वा तत्र वृश्चिकमुखाभं कंटकं क्षिप्त्वा तत्प्रांते मुद्रां च दत्वा मुद्राप्रांते लंबिकाख्यं सूत्रं देयम् । एवं यंत्रनिष्पत्तिर्ज्ञेया ॥

अभूद्भृगुपुरे वरे गणकचक्रचूडामणिः
कृती नृपतिसंस्तुतो मदनसूरिनामा गुरुः ॥
तदीयपदशालिना विरचिते सुयंत्रागमे
महेन्द्रगुरुणोदितं घटनकर्म यंत्रस्य तु ॥ ७ ॥

स्पष्टोऽर्थः ॥

श्रीपीरोजशकेन्द्रसर्वगणकैः पृष्टो महेन्द्रप्रभुः
जातः सूरिवरस्तदीयचरणांभोजैकभृंगद्युता ॥
सूरिश्रीमलयेन्दुना विरचितेऽस्मिन् यंत्रराजागमे
व्याख्याने विशदे सुयंत्रघटनाध्यायो द्वितीयो गतः ॥ १ ॥
इति श्रीयंत्रराजागमे यंत्रघटनाध्यायो द्वितीयः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ॥

अथ यंत्ररचनाध्यायो व्याख्यायते—

यंत्रं प्रोक्तं षड्विधं ह्यानवत्या
एक १ द्वि २ त्री ३ ष्वं ५ ग ६ पंक्त्यंश १

प्रथमे नाड्याख्यवृत्ते किरीटमध्यात् सृष्ट्या घटिका विलेख्याः ॥ तदधश्चिकीर्षित एकाद्युन्नतांशानुसारेण कोष्टकान् विधाय चतुर्दिक्षु नवति ९० नवतिरंशा ईप्सितांशकैर्लेख्याः । उपरितनस्य वृत्तस्य नाडीरूपत्वात् तदधःस्थितद्वितीये वृत्ते पलरूपा रेखाः प्रतिकोष्टं यथोचितं लेख्याः ॥

अथ सौम्ययंत्रे इष्टाक्षांशपत्रेपून्नतवलयानां साधनमाह—

यंत्रे च सौम्ये विरचय्य कंबां पत्रानुमानेन विलिख्य तत्र ॥
भागान् खरामान् ३० रचयेत्तदंशैः कर्कादिवृत्तत्रितयं दलेषु ५

अस्य व्याख्या ॥ सौम्ये यंत्रेऽक्षांशपत्राणि काष्ठमयफलके लाक्षया दृढं संनिवेश्य पत्रानुमानेनैकां कंबां विधाय तत्र त्रिंशदंशान् परिकल्प्य कंबास्थितैरंशैः कर्कप्रमाणेन १२।५१ मेषतुलाप्रमाणेन १९।३८ मकरप्रमाणेन च ३० यंत्रमध्यात् कर्कटयंत्रेण वृत्तत्रयमालिखेत् ॥

दिगंकितेष्वेषु च मध्यकेंद्रादवाच्यरेखोपरि केंद्रमानैः ॥
चिह्ने कृते तच्छिरसः पृथुत्वमानेन वृत्तानि लिखेत्स्फुटानि ६

अस्य व्याख्या ॥ ततः पूर्वादिदिगंकितेषु पत्रेषु याम्यरेखोपरि केंद्रहेतवे च त्रिंशदधिकांशस्थापनार्थं ताम्रमयीं पट्टिकां विन्यस्य मध्यकेंद्रादवाच्योपरि दक्षिणोपरि एकद्व्यादीनामंशानां प्रत्येकं केंद्रमानैः कर्कटकेन चिह्ने कृते तच्छिरसस्तन्मूर्द्धतः पृथुत्वस्य व्यासस्य मानेन स्फुटानि वृत्तानि लिखेत् ॥

भूजाख्यमाद्यं भवतीह वृत्तं ततः परं चोन्नतमंडलानि ॥
तेषां लिखेदानवतेर्विभागान् शुद्धानिनाद्युन्नतताऽवगत्यै ॥ ७ ॥

व्याख्या ॥ एतेषु प्रथमं वृत्तं भूजाख्यं शेषाण्युन्नतांशानां वृत्तानि भवंतीति शेषः । एषु च वृत्तेषु पूर्वोक्तऊर्ध्वाधःकल्पनया आनवतेर्विभागान्नतांशान् लिखेत् । किमर्थं इनस्य सूर्यस्यादिशब्दाच्छेषाणां ग्रहाणां धिष्ण्यानामुन्नततावगत्यै सूर्याद्युन्नतत्वज्ञानायेत्यर्थः ॥

मध्याह्नरेखामभितोऽस्य कर्कवृत्तस्थिते प्रागपरे विभागे ॥
क्रमाल्लिखेद्भां परमं दिनं तद्देशाभिधानेन तथाक्षभागान् ॥ ८ ॥

व्याख्या ॥ मध्याह्नरेखामभित उदयतः कर्कटवृत्तमध्यस्थिते प्रागपरे विभागे क्रमाद्भां विषुवच्छायां परमं दिनं उत्कृष्टदिनमानं च देशनामसहितानक्षांशांश्च लिखेत् स्थापयेदित्यर्थः ॥

केंद्रात्प्रतीपं विरचय्य चिह्नं द्युज्याप्रमाणेन च कर्कटेन ॥
तत्रैव धिष्ण्यस्य यथोदितस्य निवेश्यमस्याग्रमतीव सूक्ष्मम् ॥१५॥

अनयोर्व्याख्या ॥ यंत्रव्यासवृत्ते पूर्वत उत्तरस्यां दिशि निरक्षाणि मेषादिलग्नानि सांशानि लिखितानि संति । तत्र पूर्वरेखामनुलक्षीकृत्य नक्षत्राणामंशप्रमाणेन केंद्राभिमुखा रेखा विलिख्य केंद्रात्प्रतीपं सौम्यस्वाहोरात्रप्रमाणेन कर्कटकाग्रेण चिह्नं विरचय्य तत्रैव चिह्नोपरि यथोद्दिष्टस्य धिष्ण्यस्य नामसहितस्यातिसूक्ष्माग्रं मुखं स्थाप्यम्॥

धनुर्मृगांतर्निशितं विधेयं चिह्नं प्रसिद्धं मकरास्यनाम्ना ॥
यत्राम्यमाणं गणकेन विष्वग्मुहुर्मुहुर्भुंक्ति नाडिवृत्तम् ॥ १६ ॥

स्पष्टम् ॥ एवं सौम्ययंत्रे भचक्रसाधनं संपूर्णम् ॥

अथ केवलयाम्ययंत्रेऽक्षांशपत्रेपून्नतांशवलयसाधनमाह—

याम्येऽपि यंत्रे विधिरुक्त एव व्यत्यस्य वृत्ते मृगकर्कसंज्ञे ॥
दिक्साधनापूर्वकमुन्नतांशान् याम्ये च भागे विनिवेशयेत ॥१७॥
मध्याच्च सौम्ये विरचय्य केंद्रं व्यासार्धमानेन कुजं विदध्यात् ॥
आभार्धकं दक्षिणतस्ततश्च केंद्राणि विस्तारयुतानि कुर्यात् ॥१८॥

व्याख्या ॥ याम्येऽपि यंत्रे विधिर्वृत्तसाधनादिः प्रागुक्त एव । अथ विशेषः । मृगकर्कवृत्ते व्यत्यस्य मृगवृत्तस्थाने कर्कवृत्तमिति नाम, कर्कवृत्तस्थाने मृगवृत्तनाम कृत्वा, दिक्साधनापूर्वमुन्नतांशान् दक्षिणस्यां दिशि निवेशयेत् स्थापयेदित्यर्थः । तथा यत्रमध्यादुत्तरस्यां दिशि प्रोक्तयाम्यकेंद्रमानेन कर्कटेन चिह्नं कृत्वा, उक्तयाम्यव्यासार्धमानेन कुजवृत्तं विधीयते । एवं भार्धं यावत् मध्यात्सौम्यभागे केंद्राणि दत्वा ततः केंद्रव्यासयोरुन्नतवृत्तानि संसाध्य, ततो भार्धाधिकृत्याद्दक्षिणस्यां सविस्तराणि केंद्राणि कुर्यात् । केंद्रमानैर्व्यासमानैश्चोन्नतवलयानि संसाधयेदिति भावः । एवं केवलयाम्ययंत्रे अक्षांशपत्रसाधना संपूर्णा जाता ॥

अथ केवलयाम्ययंत्रे भचक्रसाधना—

भचक्रपत्रेऽपि च याम्ययुक्त्या कृतेषु वृत्तेष्वपि केंद्रचिह्नात् ॥
व्यासाख्यवृत्ते विहिते कुबेरभागे निवेश्यानि पुरेव भानि ॥१९॥

अस्य व्याख्या ॥ भचक्रपत्रे याम्याक्षांशपत्रवदुक्तकर्कमकरवृत्तयोर्परीत्येन वृत्तेषु विहितेषु दिक्साधनापूर्वं पत्रमध्यादुत्तरविभागे भचक्रकेंद्रमानेन ८।२४ चिह्नं कृत्वा तदुपरिव्यासार्धवृत्ते २१।२६ विहिते पूर्वतो निरक्षाणि यानि मेषादीनि तथा [illegible] नि यानि नक्षत्राणि च पुरेव सौम्ययंत्र इव,

केंद्रात्प्रतीपं विरचय्य चिह्नं द्युज्याप्रमाणेन च कर्कटेन ॥
तत्रैव धिष्ण्यस्य यथोदितस्य निवेश्यमस्याग्रमतीव सूक्ष्मम् ॥१५॥

अनयोर्व्याख्या ॥ यंत्रव्यासवृत्ते पूर्वत उत्तरस्यां दिशि निरक्षाणि मेषादिलग्नानि सांशानि लिखितानि संति । तत्र पूर्वरेखामनुलक्षीकृत्य नक्षत्राणामंशप्रमाणेन केंद्राभिमुखा रेखा विलिख्य केंद्रात्प्रतीपं सौम्यस्याहोरात्रप्रमाणेन कर्कटकाग्रेण चिह्नं विरचय्य तत्रैव चिह्नोपरि यथोद्दिष्टस्य धिष्ण्यस्य नामसहितस्तारानिसूक्ष्माग्रं मुखं स्थाप्यम्॥

धनुर्मृगांतर्निशितं विधेयं चिह्नं प्रसिद्धं मकरास्यनाम्ना ॥
यद्भ्राम्यमाणं गणकेन विष्वग्मुहुर्मुहुर्भुंवति नाडिवृत्तम् ॥ १६ ॥

स्पष्टम् ॥ एवं सौम्ययंत्रे भचक्रसाधनं संपूर्णम् ॥

अथ केवलयाम्ययंत्रेऽक्षांशपत्रेपूर्ववत्तांगवलयसाधनमाह—

याम्येऽपि यंत्रे विधिरुक्त एव व्यत्यस्य वृत्ते मृगकर्कसंज्ञे ॥
दिक्साधनापूर्वकमुन्नतांशान् याम्ये च भागे विनिवेशयेत ॥१७॥
मध्याच्च सौम्ये विरचय्य केंद्रं व्यासार्धमानेन कुजं विदध्यात् ॥
आभार्धकं दक्षिणतस्ततश्च केंद्राणि विस्तारयुतानि कुर्यात् ॥१८॥

व्याख्या ॥ याम्येऽपि यंत्रे विधिर्वृत्तसाधनादिः प्रागुक्त एव । अयं विशेषः । मृगकर्कवृत्ते व्यत्यस्य मृगवृत्तस्थाने कर्कवृत्तमिति नाम, कर्कवृत्तस्थाने मृगवृत्तनाम कृत्वा, दिक्साधनापूर्वमुन्नतांशान् दक्षिणस्यां दिशि निवेशयेत् [illegible] । तथा यंत्रमध्यादुत्तरस्यां दिशि प्रोक्तयाम्यकेंद्रमानेन कर्कटेन चिह्नं कृत्वा, [illegible] व्यासार्धमानेन कुजवृत्तं विधीयते । एवं भार्धं यावत् मध्या[illegible] केंद्राणि दत्वा ततः केंद्रव्यासयोरुन्नतवृत्तानि संसाध्य, ततो भार्धाधिक[illegible] [illegible]राणि केंद्राणि कुर्यात् । केंद्रमानैर्व्यासमानैश्चोन्नतवलयानि संसाधयेदिति भावः । एवं केवलयाम्ययंत्रे अक्षांशपत्रसाधना संपूर्णा जाता ॥

अथ केवलयाम्ययंत्रे भचक्रसाधना—

भचक्रपत्रेऽपि च याम्ययुक्त्या कृतेषु वृत्तेष्वपि केंद्रचिह्नात् ॥
व्यामाख्यवृत्ते विहिते कुबेरभागे निवेश्यानि पुरेव भानि ॥१९॥

अस्य व्याख्या ॥ भचक्रपत्रे याम्याक्षांशपत्रवदुक्तकर्कमकरमेषवृत्तेषु कृतेषु विहितेषु दिक्साधनापूर्वं पत्रमध्यादुत्तरविभागे भचक्रकेंद्रमानेन ८।३४ चिह्नं कृत्वा तदुपरिव्यासार्धवृत्ते २१।२६ विहिते पूर्वतो निरक्षाणि भानि मेषादीनि तथा भानि नक्षत्राणि च [illegible]

व्याख्या ॥ इह पूर्वोदिते फणींद्रयंत्रे भचक्रपत्रे सौम्यानि भानि सौम्यध्रुवगणोदितानि श्रोक्तसौम्यस्वाहोरात्रान्वितानि कर्कवृत्ताद्बाह्ये आमकरं सौम्ययंत्रवल्लेख्यानि ।

अथ भचक्रपत्रस्य घटनादिशिक्षामाह—

आधारवृत्तं परिरक्षणीयं पत्रे भचक्रार्धमपास्य शेपम् ॥
फणींद्रयंत्रे गदितं मयैतत् ज्ञेयानि यंत्राण्यखिलान्यपीत्थम् २४

व्याख्या ॥ भचक्रपत्रे शेपं पत्रमपास्य हित्वा राशिनक्षत्रस्थितिहेतोराधारवृत्तं परिरक्षणीयम् । शेपं स्पष्टम् । एवं फणींद्रयंत्रे भचक्रसाधना संपूर्णा जाता ॥

अथ किमपि प्रस्तुतं सविशेपमाह—

केंद्रव्यासेभ्यो यानि उन्नतवलयानि संपादितानि संति तानि केवलसौम्ये केवलयाम्ये मिश्रे च सर्वदा याम्यभागे एव भवंति । तथा केवलयाम्ययंत्रादपि सौम्ययंत्रवद्घटिकादिकालनियमोऽक्षोद्दिष्टभूभागस्थानेपु सर्वदा सौम्यदिग्भागे तुल्यमेवायाति । परं यंत्रविद्भिर्लंकाभिधनिरक्षस्थानादुत्तरध्रुवाभिमुखं ह्रस्वकेंद्रव्यासेभ्यः साधितसौम्योन्नतवलयैः सौम्यनक्षत्रसहितैः सौम्ययंत्रसाधनाचक्रे याम्ययंत्रसाधना तथाविधा न कारिता । तत्र को हेतुः । यतो याम्यकेंद्रव्यासैर्दीर्घैस्तैर्याम्योन्नतमंडलानि भृशं दुर्घटानि पृथुलप्रमाणत्वाद्बहुविस्तराणि । अतएव साधितुमशक्यानि । तद्विस्तीर्णानि नक्षत्राण्यपि लोकांतराणि निरुपयोगीनि च । अतस्तैस्तत्सांगीचक्रे । अतस्तद्याम्ययंत्रं विहाय सौम्ययंत्रांगीकारः कृतः । लंकात उत्तरध्रुवाभिमुखं परमक्रांतिपर्यंतं अस्मादेव सौम्ययंत्राद्घटिकादिकालनिर्णयः सुखोपलभ्यः सुखावबोधश्च प्रमाणीकृतः । तथा तैरेव गणकाचार्यवर्यैर्गणितज्ञानकौतुकार्थं सौम्ययाम्योभयेन गणितागमेन उभयोः सौम्ययाम्यगणितयोर्युक्तयाऽनेकानि मिश्रयंत्राणि तथा चक्रिरे यथायथानयोः सौम्ययाम्ययंत्रयोः सौम्ययाम्यविभागे स्वस्वाक्षस्थाने घटिकादिसमयज्ञानमेभ्यो मिश्रयंत्रेभ्य एव सर्वदा सत्वरमायाति । विशेपश्चायम् । यतः फणींद्राभिधे मिश्रयंत्रे वृत्तपंचकत्वात्सौम्ययाम्योद्भवेन गणितागतेन उन्नतमंडलेष्वंतःसंपाते शुद्धिः स्यात् । परमन्येषु वृत्तत्रयत्वात्तेनैव गणितागतेन उन्नतमंडलानि पृथक् पृथग्जायंते । अतस्तेषु संपातशुद्धिर्नसंजाघटीति ॥

अथाक्षांशेभ्यः परमदिनानयनम्—

द्विष्टाक्षांशा जिनैर्भक्ता लब्धमक्षाद्विशोधितम् ॥
शेपमर्धं हतं दिग्भिः पश्चात्तं द्विगुणीकृतम् ॥ २५ ॥
तन्नाडिका विनाड्यादि ऊर्ध्वांकं त्रिंशतायुतम् ॥
नृयुग्मांते रवौ प्रोक्तं पलेभ्यः परमं दिनम् ॥ २६ ॥

अनयोर्व्याख्या ॥ निष्पन्नयंत्रमुल्लंब्य तत्किरीटच्छिद्रे लोहमयं कीलं प्रवेशयेत् । तदग्रेऽधोभारेण युतं सूत्रं सूक्ष्मं लंबयेत् । सूक्ष्मं लंबमानं कुर्यादित्यर्थः । तल्लंबमानं सूत्रं चेद्यंत्रस्य मध्ये, रेखाद्यंतं स्पृशेत्तदा तद्यंत्रं शुद्धं, समं ततो भारशुद्धं ज्ञेयमित्यर्थः । अन्यथा अशुद्धं यदि स्यात्तदाऽस्य यंत्रस्य वामं दक्षिणं वाधिकमंगं घर्षयित्वा पुनः शोधयेत् । सूत्रस्पर्शेनेति शेषः ॥

अथ कुजादिवृत्तानां शोधनमाह—

मेषद्युजीवाप्राग्रेखायोगस्पर्शात्कुजे स्फुटे ॥
केंद्रव्यासांतरैः शुद्धैः शोधयेदुन्नतांशकान् ॥ ३ ॥

व्याख्या ॥ मेषद्युजीवाप्राग्रेखयोर्योगे सन्निपात उभयतस्तयोः स्पर्शात् उद्धृत-कुजाख्यवृत्ते स्फुटे भवतः । तथा पूर्वोक्तैः केंद्रव्यासांतरैरुन्नतांशान् अर्थादुन्नतांश-वृत्तानि शोधयेत् ॥ शुद्धानि कुर्यादित्यर्थः ॥

उदाहरणम्—तद्यथा । मध्यात् पड्डुन्नतांशानां केंद्रप्रमाणेन २९।३२ चिह्नं कृत्वा तदुपरि व्यासमानेन ३३।२८ वृत्ते कृते पड्डुन्नतांशानां वलयं निष्पन्नं । ततो यंत्र-मध्याद् मध्याह्नरेखोपरि उन्नतवलयं यावत् केंद्रव्यासांतरं ३।७ कंबाभागैः प्रमीयमानं यदि स्यात्तदा तद्वलयं शुद्धम् । एवं शेषाण्युन्नतवलयानि शोध्यानि ॥

अथ सांशानां द्वादशलग्नानां शोधनमाह—

उदयास्तोदीच्ययाम्यरेखाग्रे सदृशांशता ॥
प्राक् सप्ततुर्यदिक्संख्यलग्नानां स्याद्विशुद्धता ॥ ४ ॥

व्याख्या ॥ उदये पूर्वक्षितिजे अस्ते परे क्षितिजे उदीच्यरेखाग्रे याम्यरेखाग्रे च प्रथमसप्तमचतुर्थदशमानां मेषतुलाकर्कमकराणां सदृशांशता तुल्यांशता यदि स्यात्तदा तेषां चतुर्णां लग्नानां शुद्धता ज्ञेया । तद्वैपरीत्येऽशुद्धता च । एवं शेषाण्यपि लग्नानि अंशैः शोधनीयानि ॥

अथ दृक्कर्मशुद्धस्थापितनक्षत्रांशान् परमोन्नतांशैर्नक्षत्रचंचुशोधनमाह—

मध्यरेखास्थिते स्वस्वराश्यंशे संस्पृशेद्यदि ॥
भास्यं स्वान्परमानंशान् तदा तच्चंचुशुद्धता ॥ ५ ॥

व्याख्या ॥ यद्यन्नक्षत्रं यस्य यस्य राशेर्यस्मिन्यस्मिन्नंशेऽस्ति तस्मिन् तस्मिन् भागे मध्यरेखोपरि स्थिते सति तस्य तस्य नक्षत्रस्यास्यं चंचुस्थानं स्वान्परमोन्नतां-शान् यदि स्पृशति तदा तस्य नक्षत्रस्याऽऽस्यशुद्धिः स्यात् । तदभावे चंचोर्हानिर्वृ-द्धिर्वा कार्येति शेषः । यथा शुद्धं रोहिणीनक्षत्रं मिथुनस्य तृतीयांशे प्रवर्तते । तस्मिन्नंशे मध्यरेखोपरि स्थापिते यदि रोहिण्यास्यं स्वीयान्परमोन्नतांशान् ७० स्पृ-शति तदा रोहिण्या आस्यशुद्धिर्भवति । एवं शेषाण्यपि नक्षत्रास्यानि शोधनीयानि

अथ रविसंबद्धपूर्वापरोन्नतांशेभ्यो दिनगतशेषघटिकानयनं लग्नानयनं चाह—

रव्यंशकं प्रागपरे च भूजे धृत्वोन्नतांशोपरिगे कृतेऽस्मिन् ॥
द्विस्थानसंलग्नमृगास्यमध्ये कालांशकैः पंक्ति १० पलप्रमाणैः ॥३॥
षड्भि ६ र्विभक्तैर्दिवसस्य यातं शेषं च घट्यादि परिस्फुटं स्यात् ॥
तथोन्नतांशस्पृशि भास्करांशे प्राग्भूजगः सायनलग्नभागः ॥ ४ ॥

अनयोर्व्याख्या ॥ इष्टदिने सायनमेषादिराशिस्थितसूर्यांशं पूर्वाह्णे प्राचि भूजे अपराह्णे अस्तभूजे च कृत्वाऽस्मिन्नेव सूर्यांशे क्रमाद्विद्धे च पूर्वापरोन्नतांशोपरिगे कृते सति क्रमाद्विस्थानसंलग्नमृगास्यमध्यस्थितैः कालांशकैर्दशपलप्रमाणैः षड्भि ६ र्भक्तैर्दिनस्यातीतं घट्यादि परिस्फुटं स्यात् । तथा पूर्वोक्त एव भास्करांशे विद्धपूर्वापरोन्नतांशस्पृशि पूर्वक्षितिजगतः सायनमेषादिलग्नांशः स्पष्टः स्यात् ॥

अथ दिवाहोरानयनम्—

एवं रवेः सप्तमराशिभागो यत्रैव होरावलयेऽस्ति सैव ॥
होराद्युनाथाच्च ततः स्वषष्ठषष्ठस्य गण्यापरभूजवृत्तात् ॥ ५ ॥

एवमिति कोऽर्थः ॥ पूर्ववद्भास्करांशे इष्टोन्नतांशोपरि स्थापिते सति वस्माच्च सप्तमराश्यंशो यस्मिन् होरावलयेऽस्ति सैव तद्दिने आद्यादिनवारादिहोरा । ततो दिनवारहोरातः षष्ठस्य द्वितीयाद्या द्वादशपर्यंता होरा ज्ञेया । आद्या दिनवारतो वारोपलक्षितग्रहस्य षष्ठषष्ठस्य द्वितीया । परमियमाम्नायहोरापरभूजवृत्ताद् गण्या ॥

अथ दिनगतशेषघटीभ्यो रव्युन्नतांशानयनम्—

रव्यंशकं प्राक् क्षितिजे निवेश्य चिह्नं मृगास्ये विदधीत पश्चात् ॥
अभीष्टकाले घटिकोपरिस्थं तदेव कृत्वा परिचिंतनीयम् ॥ ६ ॥
रव्यंशको यत्र हि तुंगवृत्ते तदंकसंख्यास्तपनोन्नतांशाः ॥
मध्याह्नतोऽस्तक्षितिजात्तथैव ते बोधनीयाः सुधियाऽवशिष्टाः ७

अनयोर्व्याख्या ॥ रव्यंशकं प्राक्क्षितिजे निवेश्य मृगास्ये चिह्नं विरच्य पश्चादभीष्टकाले घटिकोपरिस्थं तदेवमृगास्यं कृत्वा गणकेन विलोकनीयम् । यस्मिन् तुंगवृत्ते रव्यंशः स्थितोऽस्ति तावदंकप्रमाणाः पूर्वतः सूर्योन्नतांशास्तावतीषु घटीषु जाता इति शेषः । तथा मध्याह्नतोऽस्तक्षितिजात्तथैव पूर्वोक्तरीत्या सुधिया विदुषा अवशिष्टास्विष्टघटीषु अवशिष्टा उन्नतांशा बोधनीयाः ॥

अथ रात्रौ विद्धनक्षत्रोन्नतांशेभ्यो रात्रिगतशेषघटिकानयनमाह—

विद्धोन्नतांशोपगते च भास्ये रव्यंशकेऽस्तेंद्रकुजस्थिते च ॥
चिह्नद्वयांतर्गतशेषनाडीपलानि पूर्वापररात्रिभागे ॥ ८ ॥

लग्ने भवेत्केंद्रचतुष्कमिष्टे
यत्र स्थिताः स्युर्वलिनो ग्रहेंद्राः ॥ १२ ॥

व्याख्या ॥ इष्टे तात्कालिके लग्ने पूर्वभूजाखभूजोत्तरदक्षिणासु समकालं संभवंतः प्राक्सप्ततुर्यांबरलग्नभागाः प्रथमसप्तमचतुर्थदशमलग्नांशाः केंद्रचतुष्कं भवेत् । यत्र केंद्रचतुष्के स्थिता ग्रहेंद्रा बलिनो भवेयुरिति ॥

पुनर्भावचतुष्टयोत्पादनमाह—

अंकेशहोरादिगते तु लग्ने खमध्यगौ नैधनधर्मभावौ ॥
द्वितुर्यहोरास्पृशि सप्तमांशे खमध्यगावेव शिवार्कसंख्यौ ॥ १३ ॥

व्याख्या ॥ लग्नभागे तात्कालिकलग्नांशे, अंके ९ श ११ होरायुजि, नवमैकादशहोरावलयाद्यभागस्थे सति खमध्यगौ याम्यरेखोपरि गतौ क्रमान्नैधनधर्मभावौ स्तः। तथा सप्तमांशेऽस्तस्थिते सप्तमलग्नांशे द्वितीयचतुर्थहोराप्रांतरेखास्पृशि पूर्ववत् खमध्यगावेव एकादशद्वादशभावौ भवतः ॥

अथैभ्यः शेषभावचतुष्टयोत्पादनमाह—

वस्वादिभावा रसराशियुक्तास्त्रिजास्त्रिजात्सप्तमसप्तमाः स्युः ॥
संयोज्य भावद्वितयं समीपस्थितं तदर्धं विहितं च संधिः ॥१४॥

व्याख्या ॥ अष्टमनवमैकादशद्वादशभावानां राशिषट्कयोजनात् द्वादशकपातनाच्च शेषा द्वितीयपंचमषष्ठभावा भवेयुः ॥ अथ संधेरानयनम् ॥ भावयोगदलं संधिरिति च वचनात् । द्वादशप्रथमयोर्योग एकत्रमेलनं पश्चाद्दलमर्धं प्रथमसंधिः । एवं प्रथमद्वितीयभावयोर्मेलनार्धकरणेन द्वितीयसंधिः । एवं द्वादशापि संधयः स्युः ॥

अथ भावफलम्—

पूर्णं च मिश्रं च फलं ग्रहेंद्रः समांशको यच्छति भावसंध्योः ॥
हीनाधिको वा कथितः स संधेरतीतगम्यात्मफलप्रदायी ॥ १५ ॥

व्याख्या ॥ भावसंध्योः समांशको ग्रहेंद्रः पूर्णं च मिश्रं च फलं प्रयच्छति । कोऽर्थः । भावसमांशको यो ग्रहः स संपूर्णं फलं संधिसमांशकश्च मिश्रफलं ददाति । तथा स एव ग्रहेंद्रः संधेर्हीनांशकः सन्नतीतभावस्य फलदायी । संधेरधिकांशकश्चेत्तर्हि आगामिभावस्य फलदायी भवति ॥

अथ खेटस्य संधेः सकाशान्न्यूनाधिकस्य विशेषकार्यं फलानयनमाह—

न्यूनाधिकत्वे विधिरेष कार्यः खेटांशसंध्यंतरयातशेषे ॥
हत्वा नखैर्भावजसंधिजांशांतरेण भक्ते परिलभ्यते यत् ॥ १६ ॥

भूजात्पुरतोऽथ साक्षभूजांतमध्यस्थगतं चरार्धम् ॥
स्पृशेद्यत्र च कालवृत्ते ते स्युर्लवाः षड्हृताश्चनाड्यः ॥२९॥
यथा साक्षकुजं निरक्षात्पुरो व्रजेत्तत्र चरार्धवृद्धिः ॥
कुजं याम्यदिशोंऽतगं स्यान्मृगादितस्तत्र परं चरार्धम् ॥३०॥
परे पंचदशात्र नाड्यश्चैकं दिनं षष्टिघटीप्रमाणम् ॥
ापि तावत्प्रमितैव भूयः सौम्यं स्वजादेर्वणिजाच्च याम्यम् ३१

एषां व्याख्या सुगमा ॥

अथ दिनरात्रिमानानयनम्—

ांशकं प्राक्क्षितिजेऽपरे च मुक्त्वा ततो मार्गमुखे कृते द्विः ॥
यंतचिह्नांतगतं दिनं स्याच्छेषास्तमिस्रा घटिकाः समस्ताः ३२

व्याख्या ॥ सूर्यांशं प्राक्क्षितिजेऽपरे क्षितिजे च मुक्त्वा ततो मार्गमुखे स्थान-
प्रापिते चिह्नद्वये च विहिते पूर्वापरचिह्नांतर्गतं कालवृत्ते दिनप्रमाणं घटिकात्मकं
वति । तथैवाधःस्थितं शेषं रात्रिमानस्य घटिकादिकं स्यात् ॥

अथायनांशानयनम्—

यंत्रमध्योन्नतभागकेभ्यो देशे निजे योऽस्ति परिस्फुटोऽर्कः ॥
सिद्धांतयुक्त्यापि च साधितो यस्तद्भिन्नयोगादयनांशकाः स्युः ३३

व्याख्या ॥ इष्टदिने यंत्रेण मध्याह्नोन्नतांशेभ्योऽर्के स्फुटीकृते सिद्धांतयुक्त्यापि
स्फुटीकृते उभयोर्यदंतरं भागाद्यं तदेव तत्र देशे अयनांशका भवंति ॥

अथ ग्रहयुत्यानयनम्—

शीघ्रस्य मंदस्य च खेचरस्य लब्धोन्नतांशांतरमेकगत्योः ॥
गत्यंतरेणापहरेत्तयोश्च विभिन्नगत्योर्गतियोगकेन ॥ ३४ ॥
लब्धं फलं वासरनाडिकाद्यं मंदाद्गतं स्यादधिकांशकस्य ।
शीघ्रस्य हीनांशजुषश्च गम्यं युतिक्षणः स्यादनयोः स एव ॥३५॥

अनयोर्व्याख्या ॥ शीघ्रग्रहस्य मंदग्रहस्य चोन्नतांशान् गृहीत्वांतरं विधाय एक-
गत्योर्वक्रावक्रयोर्गत्यंतरेण तदंतरं विभजेत् । भिन्नगत्योश्च गतियोगेन हरेत् ॥ एवं
लब्धं फलं दिनाद्यं भवति । इदमेव मंदग्रहाच्छीघ्रग्रहेऽधिकांशके सति गतं, शीघ्र-
ग्रहे हीनांशके सति गम्यं च फलं वेदितव्यम् । अनयोर्मंदशीघ्रयोर्युतिकालः स एव ॥
अत्रोदाहरणम्-संवत् १९३२ पौषसुदि १५ भौमे प्रातः स्फुटो गुरुः ७।१५

कमुक्तं तल्लंकातो मेरुपर्यंतं, मध्यरेखातोऽभीष्टस्थानस्य प्रागपरदेशेन ऋणं धनं भवति। अत्र यद्रवेर्देशांतरं पलाद्यात्मकमागतं तल्लग्नस्यापि तदेव ज्ञेयम् । ततः प्राक्कुजे भभागे लग्नांशे स्थिते सति मकरमुखं चिह्ननीयम्। ततो यदि देशांतरमृणगतं भवति तदा रविदेशांतरमानेन पश्चाच्चिह्नं कार्यम्। धनगतं चेत्पुरस्ताच्चिह्नं कार्यम्। एवमुभयोर्मध्ये एकत्र मृगानने धृते सति प्राक्कुजे देशांतरसंस्कृतमिष्टपुरस्य लग्नं भवति ॥

अथ नक्षत्राणां सौम्ययाम्यक्रांतिज्ञानम्—

मध्याह्नरेखोपरि भस्य वक्त्रं कुलीरमेषांतगतं यदि स्यात् ॥
सौम्या तदा क्रांतिरिदं च मेषमृगांतरस्थं यदि दक्षिणा स्यात् ३९

व्याख्या ॥ यंत्रस्य मध्याह्नरेखोपरि भचक्रं नक्षत्रचंचुं धृत्वा विलोकनीयम् । यदि तत्कर्कमेषांतरस्थं स्यात् तदा तस्य नक्षत्रस्य सौम्योत्तरा क्रांतिः । इदमेव नक्षत्रमुखं यदि मेषमकरांतरस्थं स्यात् तदा तस्य नक्षत्रस्य दक्षिणा क्रांतिः स्यादिति ३९

अथ यंत्रस्थिताक्षांशेभ्य इष्टाक्षांशानां लग्नानयनम्—

त्रस्थिताक्षांशगणादभीष्टाक्षांशैर्विलग्नस्य विधिं ब्रवीमि ॥
ग्नं च तत्रोन्नतभागकेभ्यः प्राग्वत्ततः क्रांतिरियं च गुण्या ४०
क्षांशयोरंतरकेन भक्ता परापमेनाप्तमितं लवादि ॥
गाननात्प्राक्पुरतः प्रदेयं सौम्यापमे यंत्रभवाक्षभागात् ॥ ४१ ॥
यूनाधिकेऽभीष्टपलांशके तदिष्टाक्षजं प्राक्कुजगं विलग्नम् ॥
याम्यापमे व्यत्ययतः समस्तमिदं विचार्यं गणकोत्तमेन ॥ ४२ ॥

एषां व्याख्या ॥ त्रिभिर्विशेषकम्। यंत्रस्थिताक्षांशगणाद्यथा इष्टाक्षांशैर्लग्नमायाति तथा ब्रवीमि कथयामि। तत्र लग्नं प्राग्वदुन्नतांशेभ्यः समानीय मृगानने चिह्नं कृत्वा स्थाप्यम्। ततो लग्नात्सौम्ययाम्यक्रांत्यानयनम्। इयं क्रांतिरक्षांशयोरंतरकेन गुण्या। कोऽर्थः। यंत्रस्थिताक्षांशानां तथेष्टाक्षांशानामंतरेण हन्यात्। ततः परमापमेन परमक्रांत्या भाज्या। ततः प्राप्तमंशादिफलं मृगाननात्प्राक् पुरतश्च देयम्। कोऽर्थः। यंत्रभागानीतलग्नसमये मृगास्यं लग्नं भवति। तच्चिह्नात् पृष्ठतोऽग्रतश्च देयमित्यर्थः। सौम्यापमे सौम्यक्रांतौ यंत्राक्षांशान्न्यूनाधिके इष्टाक्षांशे मृगाननात्प्राक् पुरतश्च चिह्नं कार्यम्। एवं कृते सति प्राक्कुजे यल्लग्नमुपविशति तदिष्टाक्षांशजं लग्नं भवतीति। इदं समस्तं पूर्वोक्तं याम्यापमे विपरीतम्। कोऽर्थः। याम्यापमे यंत्राक्षांशेभ्य इष्टांशे न्यूनाधिके सति पूर्वकृतमृगास्यचिह्नात् पुरतः प्राक् प्रदेयमिति गणकोत्तमेन ज्योतिर्विदुत्तमेन विचार्यम् ॥

मिंडलस्य योंऽशोऽस्ति तत्र राशिभागे तदृक्षं नक्षत्रं सुसंस्कृतं सायनं दृकर्मशुद्धं भवति । तथैव तस्मिन् नक्षत्रचक्रे पूर्वापररेखोपरि धृते सत्युभयत्रापि यो राशिभागो लगति तदृक्षसंबंधवशेन भस्य नक्षत्रस्योदयास्तलग्ने क्रमेण स्याताम् ॥

अथ यंत्रेण तिथिनक्षत्रयोगानयनम्—

कुजे निरक्षे रविचंद्रभागान्न्यस्येन्मृगास्यद्वितयस्य चिह्ने ॥
कृते द्युमध्यात्परतोऽरुणोने चंद्रेऽर्क १२ भक्ते तिथयो विलब्धाः ४६
द्युमध्यरेखांकशशांकचिह्नांतरे त्रिनिघ्ने खचतुर्विभक्ते ॥
प्रदाप्यते तद्भगणो मृगाग्रात्फलं गतं स्यात्किल कालवृत्ते ॥ ४७ ॥
रव्यंकपीयूषकरांकयोगे रामाहते खाब्धिभिरुद्धृते च ॥
आसादूगतं स्यात्किल योगवृंदे शोध्यं भचक्राभ्यधिके तु चक्रम् ४८
गतं विशुद्धं निजभागहारादेष्यं भवेत्तन्निहतं च षष्ट्या ॥
चंद्रार्कभुक्त्यंतरभक्तमेव लब्धं दिनाद्यं सकलं तिथेस्तु ॥ ४९ ॥
रुष्यत्यतीतेऽथ भजे खषड्भि ६० र्हते त्रिनिघ्नेंदुविभुक्तिभक्ते ॥
दिनादिकं स्यात्किल योगजे च षष्ट्या हते सूर्यशशांकभुक्तेः ५०
योगेन रामापहतेन भक्ते लब्धं दिनाद्यं फलमेवमेव ॥
ग्रहे भवेदौदयिकेऽर्धरात्रे भवेच्च मिश्रेण सुसंस्कृतं तत् ॥ ५१ ॥

एषां व्याख्या ॥ निरक्षे कुजे प्रागपररेखायां स्पष्टरव्यंशं चंद्रांशं च कालवृत्ते निवेश्य स्थानद्वयाग्रे मृगास्ये चिह्नं कार्यम् । गणना तु द्युमध्यात् मध्याह्नरेखायाः परतः षड्द्वादशादिक्रमेण कार्या ॥ "चंद्रेऽरुणोने" कोऽर्थः सूर्यांशे निरक्षभूजोपरि धृते सति मकराननं यत्र लगति तदंकप्रमिताः सूर्यांशाः कथ्यंते ॥ एवं चंद्रांशे निरक्षभूजस्थे यत्र मृगास्यं स्यात् ते चंद्रांशाश्चंद्रांशकेभ्यो रव्यंशकाः पात्यंते यदि न पतंति तदा खषट्त्रिंशत् ३६० संयोज्य पात्यंते द्वादशभिर्भज्यंते लब्धाः शुक्लप्रतिपदादितिथयो भवंति । "अथ नक्षत्रानयनम्" । "द्युमध्यरेखांकशशांकचिह्नांतरे" कोऽर्थः । कालवृत्ते मध्याह्नरेखातो यत्र मृगाननं लग्नं तावंतश्चंद्रांशा लब्धाः संति, तेषु त्रिघ्नेषु चत्वारिंशता ४० भक्तेषु यत्फलमाप्यते तदेवाश्विन्यादिगतर्क्षाणि भवंति ॥

---

१ " त्रिवेश्य मार्गद्वितयस्य चिह्ने " इति पाठांतरम् । २ " तद्भगणोऽश्विधिष्ण्यात्फलं " इति पाठांतरम् ।

अथ योगानयनोदाहरणम्-पूर्वानीतरव्यंशाः ३४४।४३ चंद्रांशाः ३५०।२६ उभयोर्योगः ६९५।९ अत्र चक्राधिकत्वात् चक्रांशानपास्य शेषांशाः ३३५।९ एते त्रिगुणिता जाताः १०५।२७चत्वारिंशता भक्ताः प्राप्ता विष्कुंभाद्यो गतयोगाः २५ अस्य गतं ५।२७ एतत्सवर्णितं जातं ३२७ एतत्त्रिगुणेंद्वर्केभुक्तियोगेन २६७१ विभज्यंते लब्धं दिनाद्यं ०।१७।२० एतद्गतवशात्तद्दिनमिश्रात् ४४।५८ अपास्य जातं चैत्रामावास्यायां ब्रह्मा नाम योगो घ. ३७।३८ एवं सर्वत्र ॥

अथ तद्दिने सूर्यसिद्धांते चैत्र्यमावास्या घटी १७ पलानि ३५ उत्तराभाद्रपद्नक्षत्रं घ. २७।३७ ब्रह्मा घ. ३६।४० प्रमाणं वर्तते, तिथ्यंतरं पलानि ५३ "नक्षत्रांतरं पलानि ५८" प्रमाणमस्ति, परं ग्रंथांतरत्वान्न दोषः ॥ एवं सर्वत्रापि ज्ञेयम् ॥

अथ द्वादशांगुलशंकुतः सप्तांगुलशंकुच्छायानयनं त्रैराशिकेन—

शंकुप्रभा मुनि ७ हता रविभि १२ र्विभक्ता-
प्राप्तं यदत्र सकलं फलमंगुलाद्यम् ॥
द्विःस्थं च तद्भवति सप्त ७ मितस्य शंको-
श्छायाफलं स्फुटतरं गणकैर्निबद्धम् ॥ ५२ ॥

व्याख्या ॥ द्वादशांगुलशंकोश्छाया फलज्याकोष्टकात् या प्राप्ता ११४।१० सा सप्तभिर्गुण्या जाता ७९९।१० द्वादशभिर्विभज्यते च ततः प्राप्तमंगुलादिफलं सप्तांगुलशंकोश्छाया भवति ॥

उदाहरणम् । द्वादशांगुलशंकोश्छाया फलज्याकोष्टकात्प्राप्ता सा ११४।१० सप्तभिर्गुणिते जाता ७९९।१० द्वादशभिर्विभक्ते लब्धमंगुलाद्या सप्तांगुलशंकोश्छाया ६६।३६ एवं सर्वत्रापि ज्ञेयम् ॥

अथ सप्तांगुलशंकुतो द्वादशांगुलशंकोश्छायानयनम्—

सप्तांगुलस्यापि निहत्य शंकोश्छायां पतंगै १२ र्विभजेच्च शैलैः ॥
लब्धं फलं सूर्यमितस्य शंकोश्छायांगुलाद्या गणकैः प्रदिष्टा ॥५३॥

व्याख्या ॥ सप्तांगुलशंकोर्या छाया फलज्यातः प्राप्ता सा द्वादशभिः १२ प्रगुणिता सप्तभि ७ र्विभज्यते ततो यल्लब्धं तद् द्वादशांगुलशंकोश्छाया भवति ॥

उदाहरणम्—सप्तांगुलशंकुच्छाया ६६।३६ सूर्यैर्द्वादशभिर्गुण्यते जाता ७९९।१० सप्तभि ७ र्भज्यते लब्धं द्वादशांगुलशंकोश्छायांगुलाद्या ११४।१० जायते । एवं सर्वत्राप्यानेतव्यम् ॥

अथेष्टोन्नतांशेभ्यो द्वादशांगुलसप्तांगुलशंकुच्छायानयनम्—

इष्टोन्नतांशा नवते ९० र्विशोध्यास्तद्भांशकोष्टद्वितयात् गृहीत्वा ॥
निजं निजं शंकुभवं च वर्गं तया भजेदंगुलजा प्रमेयम् ॥ ५४ ॥

वर्तते ततोऽत्र षण्णामंगुलानामुपरि प्राप्ता उन्नतांशाः ६२ एषून्नतांशेषु भुजाममारोप्य पूर्वस्थानादग्रतः पश्चाद्वा तथाक्रम्यते यथा भूयोऽप्युच्चस्थानस्य शिरो नक्षत्रवद्दृश्यते पुनः स्वपादाग्रे चिह्निते पूर्वापरचिह्नयोरंतरं प्राप्तं "गजः" ६ एतस्मिन् द्वादशभिः १२ हते ७२ स्ववपुर्मानं गज ३ युक्तं संजाता ७५ एतदीहितस्थानस्याप्रोच्चतामानमागतम् । एवं सर्वत्र करणीयम् ॥

अथ यंत्रेण भौमादिपंचकस्योदयज्ञानमाह—

सौरं लवं प्राक् क्षितिजे निधाय चिह्नं मृगाग्रादथ कालवृत्ते ॥
कुर्यादभीष्टस्य खगस्य कालांशकेषु वामं मकराननं च ॥ ५८ ॥
कृत्वांऽकयेत्पूर्वकुजे भवेद्यत्तल्लग्नमक्षोदयगं ग्रहस्य ॥
ग्रहेऽथ चक्रे विभजेद्धखेटांतरं खगोष्णांशुविभुक्तियुक्त्या ॥ ५९ ॥
मार्गस्थिते तीक्ष्णगभस्तिखेटभुक्त्यंतरेणाप्तमिदं च कुर्यात् ॥
लब्धो दिनादिस्तु फलं ग्रहस्य कालः स च स्यादुदयाभिधानः ६०

व्याख्या ॥ त्रिभिर्विशेषकं । सौरं लवं सूर्यांशं प्राक् क्षितिजे उदयरेखायां निधाय कालवृत्ते यत्र मृगाग्रे लग्नं भवति तत्र चिह्नं कुर्यात् । तदनु तस्माच्चिह्नादभीष्टग्रहस्य कालांशेषु वामं अप्रदक्षिणं चिह्नं कृत्वा मकराननं स्थापयेत् । एवं कृते प्राक् कुजगलग्नं सायनांशं लगति । तल्लग्नं तस्य ग्रहस्याक्षोदयगं सायनांशं भवति । तत्र कालांशज्ञानमिदं । शुक्रगुरुज्ञार्किकुजाः कालांशैर्नवरुद्रैर्नयभिः शु. ९ गु. ११ बु. १३ श. १५ मं. १७ एते उदयकालांशा ज्ञेयाः ॥

"अथ गतगम्यघटीपलानयनम्" ॥ ततो लग्नग्रहयोरंतरं वक्रावक्रस्थिते ग्रहे खेटरविभुक्तियोगेनांतरेण वा विभज्यते । तत्र लब्धोऽभीष्टग्रहस्योदयो गम्यमानो दिनादिकालः स्यात् । लग्नादूने ग्रहे गतकालः । अधिके गम्यकाल इति भावार्थः । इदमग्रे वक्ष्यते ॥

अत्रोदाहरणम्—सं. १४३४ वर्षे आश्विन सुदि १५ गुरौ अर्धरात्रसमये सायनौ रविशुक्रौ साधितौ । रविः ६।२।२९।१० । भुक्तिः५९।२८ शुक्रः ५।१८।३२।० । भुक्तिर्वक्रिता २४।४२ रव्यंशे प्राक् क्षितिजोपरिघृते मकराननं चतुःसप्तत्यधिकशते १७४ लग्नं तत्र चिह्ने कृते शुक्रोदयवशान्मानमहत्त्वं मानमहत्त्वेऽपि कालांशास्तान् पूर्वचिह्नात्प्राक् पृष्ठभागे गणयित्वा मकराननं स्थाप्यम् । तत्र जाताः १६६ भागा एवं कृते प्राक्कुजे कन्यालग्नं सायनं ५।२४ उपविष्टं एतत् शुक्रस्याक्षमंडल्युदयाख्यं लग्नमुच्यते । लग्नशुक्रयोरंतरं ५।० भागादिकं च सवर्णितं ३०० वक्रवशाद्रविशुक्रभुक्तियोगेन ८४ भक्तं ततो लब्धो दिनादिकालः ३।२४।१७ यदि

1 "स्वपुर्मानं हस्तत्रययुक्तं" इति पाठांतरम् ख. ग. पुस्तके ।

ग्रंथेऽस्मिन् यंत्रराजस्य गंभीरेंऽभोनिधाविव ॥
दुर्बुद्धयो निमज्जंति कुग्राहपरिपीडिताः ॥ ६५ ॥
गुरूपदेशं प्रवलं पानपात्रमिवाश्रिताः ॥
सद्बुद्धयस्तरंत्येव वितत्य गणितं पदम् ॥ ६६ ॥
अभूद्भृगुपुरे वरे गणकचक्रचूडामणिः
कृती नृपतिसंस्तुतो मदनसूरिनामा गुरुः ॥
तदीयपदशालिना विरचिते सुयंत्रागमे
महेन्द्रगुरुणोद्धृताजनि विचारणा यंत्रजा ॥ ६७ ॥

स्पष्टार्थः ॥

श्रीपीरोजशकेंद्रसर्पगणकैः पृष्टो महेंद्रप्रभु-
जीतः सूरिवरस्तदीयचरणांभोजैकभृंगद्युता ॥
सूरिश्रीमलयेंदुना विरचितेऽस्मिन्यंत्रराजागम-
व्याख्याने प्रविचारणादिकथनाध्यायोऽगमत्पंचमः ॥ ५ ॥

इति श्रीयंत्रराजागमे विचारणाध्यायः पंचमः ॥ ५ ॥

विद्येयं महती प्रोक्ता गहने गणितागमे ।
कुशिष्याय कृतघ्नाय दुष्टायैव न दीयते ॥ १ ॥
श्रीयंत्रराजोपनिषन्निषण्णा कंठे सतां मौक्तिकमालिकेव ।
तनोति शोभां परमां गुणाढ्यान् परीक्षकान्स्वोन्मुखतां नयंती ॥ २ ॥
सूर्याचंद्रमसौ यावद्दीपायेते जगद्गृहे ।
ग्रंथोऽयं यंत्रराजस्य तावन्नंद्याद् गुरूदितः ॥ ३ ॥

श्रीः ।

यन्त्रशिरोमणिः ।

श्रीविघ्नेशपदारविन्दयुगलं नत्वा सुसिद्धिप्रदं
विघ्नाद्योघविमर्दनैकचतुरं सत्यं परं दैवतम् ॥
वागीशां च पृथक् खगान् रविमुखान् ब्रह्मेशलक्ष्मीधरान्
ब्रूते यन्त्रशिरोमणिं सुविशदं विश्रामसंज्ञः स्फुटम् ॥ १ ॥

यन्त्रात्सर्वं ज्ञायते भूमिखस्थं स्पष्टाद्यं वै भग्रहाणां तथैव
नानायंत्रैरन्वितं ये वदन्ति तेषां दिव्यं ज्ञानभाण्डं करस्थम् ॥२॥

ते ते ग्रन्थभरा न सन्ति किमहो ये खर्वगर्वोद्धतैः
सम्बद्धा गणकोत्तमैः प्रतिगृहं कालस्य विज्ञप्तये ॥
किन्तु क्वापि हि कालबोधनकरं कुत्रापि लग्नादिकं
नो स्पष्टादि दिवौकसां स्फुटतरं ज्ञानं तदत्रोच्यते ॥ ३ ॥

चलन्ति खेटा हि पितामहाद्यैः प्रोक्ताश्च कालेन हि किंचिदेव ॥
तज्ज्ञापनार्थं हि पितामहेन वेधाय यंत्रा विविधाः कृता वै ॥ ४ ॥
ये यन्त्रसिद्धाः खचराः स्फुटास्ते फलप्रदा भूस्थितमानवानाम् ॥
वेधोत्थसिद्धान्तजयोर्वियोगं तदेव बीजं परिकल्पनीयम् ॥ ५

वेधोत्थखेटाः खलु दृक्पथस्थाः शुभाशुभव्यक्तिकराः
पुंसां हि तज्ज्ञानकरं सुबोधं यन्त्रेश्वरं सम्प्रति की· :

अथ शङ्कुयन्त्रमाह—

शङ्कुः शिवो भा प्रकृतिस्वरूपा ताभ्यां समुत्थं भवगो।
ज्ञानं समग्रं हि तदेव चिन्त्यं पुनः पुनः भ ‍ २·

श्रीः ।

यन्त्रशिरोमणिः ।

श्रीविघ्नेशपदारविन्दयुगलं नत्वा सुसिद्धिप्रदं
विघ्नाद्योघविमर्दनैकचतुरं सत्यं परं दैवतम् ॥
वागीशां च पृथक् खगान् रविमुखान् ब्रह्मेशलक्ष्मीधरान्
ब्रूते यन्त्रशिरोमणिं सुविशदं विश्रामसंज्ञः स्फुटम् ॥ १ ॥

यन्त्रात्सर्वं ज्ञायते भूमिखस्थं स्पष्टाद्यं वै भग्रहाणां तथैव
नानायंत्रैरन्वितं ये वदन्ति तेषां दिव्यं ज्ञानभाण्डं करस्थम् ॥२॥

ते ते ग्रन्थभरा न सन्ति किमहो ये खर्वगर्वोद्धतैः
सम्बद्धा गणकोत्तमैः प्रतिगृहं कालस्य विज्ञप्तये ॥
किन्तु क्वापि हि कालबोधनकरं कुत्रापि लग्नादिकं
नो स्पष्टादि दिवौकसां स्फुटतरं ज्ञानं तदत्रोच्यते ॥ ३ ॥

चलन्ति खेटा हि पितामहाद्यैः प्रोक्ताश्च कालेन हि किंचिदेव ॥
तज्ज्ञापनार्थं हि पितामहेन वेधाय यंत्रा विविधाः कृता वै ॥ ४ ॥

ये यन्त्रसिद्धाः खचराः स्फुटास्ते फलप्रदा भूस्थितमानवानाम् ॥
वेधोत्थसिद्धान्तजयोर्वियोगं तदेव बीजं परिकल्पनीयम् ॥ ५ ॥

वेधोत्थखेटाः खलु दृक्पथस्थाः शुभाशुभव्यक्तिकराः सदा दौ ॥
पुंसां हि तज्ज्ञानकरं सुबोधं यन्त्रेश्वरं सम्प्रति कीर्तयामः ॥ ६ ॥

अथ शङ्कुयन्त्रमाह—

शङ्कुः शिवो भा प्रकृतिस्वरूपा ताभ्यां समुत्थं
ज्ञानं समग्रं हि तदेव चिन्त्यं पुनः पुनः

अथात्र विंशत्यधिकशतप्रमितां त्रिज्यां प्रकल्प्य प्रत्यंशनवति-भागानां क्रमज्या वथोत्क्रमज्याः समानीय स्थापिताः ॥

क्रमज्येयं सान्तरा—

०	१	२	३	४	५	६	७	८	९
०	२	४	६	८	१०	१२	१४	१६	१८
०	५	११	१६	२२	२७	३२	३७	४२	४६
०	४०	१६	५०	१४	३०	३६	२८	२	२०
२	२	२	२	२	२	२	२	२	२
५	५	५	५	५	५	४	४	४	३
४०	३६	३४	२४	१६	६	५२	३४	१८	५६

१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८
२०	२२	२४	२६	२९	३१	३३	३५	३७
५०	५३	५६	५९	१	३	४	५	४
१६	५०	५८	३८	५०	३०	३६	४	५९
२	२	२	२	२	२	२	१	१
३	३	२	२	१	१	०	५९	५९
३४	८	४०	१२	४०	६	२८	५२	१०

१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७
३९	४१	४३	४४	४६	४८	५०	५२	५४
४	२	०	५७	५३	४८	४२	३६	२८
६	३२	१६	१२	१८	३०	५२	१६	४४
१	१	१	१	१	१	१	१	१
५८	५७	५६	५६	५५	५४	५३	५२	५१
३६	४४	५६	६	१२	२२	२४	२८	२८

२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६
५६	५८	६०	६१	६३	६५	६७	६८	७०
२०	१०	०	४८	२५	२१	६	४९	३२
१२	३८	०	१६	२६	२४	१२	२४	७
१	१	१	१	१	१	१	१	१
५०	४९	४४	४७	४५	४४	४३	४२	४१
२६	२२	१६	१०	५०	३८	२७	१८	३

७३	७४	७५	७६	७७	७८	७९	८०	८१
११४ ४५ २०	११५ २१ ६	११५ ५४ ४०	११६ २६ ८	११६ ५५ २८	११७ २२ ४०	११७ ४७ ४२	११८ १० ३८	११८ ३१ ४४
० ३५ ४६	० ३३ ३४	० ३१ २८	० २९ २०	० २७ १२	० २५ २	० २२ ५६	० २० ४४	० १८ ३४

८२	८३	८४	८५	८६	८७	८८	८९	९०
११८ ४९ ५६	११९ ६ २०	११९ २० ३४	११९ ३२ ३८	११९ ४२ २८	११९ ५० ८	११९ ५५ ३६	११९ ५८ ५४	१२० ० ०
० १६ २४	० १४ १४	० १२ ४	० ९ ५०	० ७ ४०	० ५ २८	० ३ १८	० १ ६	० ० ०

उत्क्रमज्या सान्तरा—

०	१	२	३	४	५	६	७	८	९
० ० ०	० १ ६	० ४ २४	० ९ ५४	० १७ ३२	० २७ २२	० ३९ २६	० ५३ ४०	१ १० ४	१ २८ ३८
० १ ६	० ३ १८	० ५ २८	० ७ ४०	० ९ ५०	० १२ ४	० १४ १४	० १६ २४	० १८ ३४	० २० ४४

१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८
१ ४९ ४२	२ १२ १८	२ ३३ [illegible]	३ ४ ३२	३ ३३ [illegible]	४ [illegible] [illegible]	४ ३८ ५२	५ १४ ४	
० २२ ५६	० [illegible] [illegible]	० [illegible] [illegible]	० २९	०	०	० ३५		

५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२	६३
५१	५२	५४	५६	५८	६०	६१	६३	६५
१०	५३	३८	२४	११	०	४९	३९	३१
१६	४८	३६	३४	४४	०	१२	४८	१६
१	१	१	१	१	१	१	१	१
४३	४४	४५	४७	४८	४९	५०	५१	५२
३२	४८	५८	१०	१६	२२	२६	२८	२८

६४	६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२
६७	६९	७१	७३	७५	७६	७८	८०	८२
२३	१७	११	६	२	५९	५७	५५	५५
४४	८	३०	४२	४८	४४	२८	५४	४
१	१	१	१	१	१	१	१	१
५३	५४	५५	५६	५६	५७	५८	५९	५९
२४	२२	१२	६	५६	४४	२६	१०	५२

७३	७४	७५	७६	७७	७८	७९	८०	८१
८४	८६	८८	९०	९३	९५	९७	९९	१०१
५४	५५	५६	५८	०	३	६	९	१३
५६	२४	३०	१०	२२	२	१०	४४	४०
२	२	२	२	२	२	२	२	२
०	१	१	२	२	३	३	३	४
२८	६	४०	१२	४०	८	३४	५६	१८

८२	८३	८४	८५	८६	८७	८८	८९	९०
१०३	१०५	१०७	१०९	१११	११३	११५	११७	१२०
१७	२२	२७	३२	३७	४३	४८	५४	०
५८	३३	२४	३०	४६	१०	४४	२०	०
२	२	२	२	२	२	२	२	
४	४	५	५	५	५	५	५	
३४	५२	६	१६	२४	३४	३६	४०	

यंत्र० १२

नित्यं तावत्केंद्रसौम्यांतराले
सासौम्याशा देशभेदेन चेत्सा ॥
केन्द्रं मुक्त्वा भिन्नकाष्ठां विबुध्य
यावत्त्यूना कांक्षिणी सा यमाशा ॥ २४ ॥

परक्षया भा त्रिगुणेन निघ्नी परोनकर्णेन हृता यदाप्तम् ॥
तच्चापकं स्युर्नतभागकास्ते सदावगम्या द्युतितो विलोमाः ॥२५॥

अथ परमक्रांतेरानयनम्—

सदाक्षभागा यमदिग्विभागे स्थिताश्च सौम्या यदि सौम्यजाताः॥
सौम्या यमाशाद्युतिजाः सदा स्युः परोननम्रांशनिजाक्षयोश्च २६
योगांतरं भिन्नसमानदिक्के स्युः क्रान्तिभागाः परमास्तदेव ॥
एवं प्रपुष्टद्युतिजातनम्रलवैः पराक्रान्तिलवा भवन्ति ॥ २७ ॥

क्रान्तिभागाः सान्तराः ।

०	१	२	३	४	५	६	७	८	९
०	०	०	१	१	१	२	२	३	३
०	२४	४८	११	३५	५९	२३	४७	११	३५
०	०	०	५९	५७	५४	४९	४०	३०	१८
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
२४	२४	२३	२३	२३	२३	२३	२३	२३	२३
०	०	५९	५८	५६	५५	५१	५०	४८	४४

१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८
३	४	४	५	५	५	६	६	७
५९	२२	४६	९	३३	५६	१९	४६	६
२	४२	१७	४८	१६	३६	५३	२	५
०	०	०	०	०	०	०	०	[illegible]
२३	२३	२३	२३	२३	२३	२३	२१	[illegible]
४०	३५	३१	२८	२०	१७	०	[illegible]	[illegible]

५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२	६३
१९	१९	१९	१९	२०	२०	२०	२०	२०
७	२२	३६	५०	३	१६	२८	४१	५३
५०	१५	१९	२	२०	२०	५७	११	१
०	०	०	०	०	०	०	०	०
१४	१४	१३	१३	१३	१२	१२	११	११
२५	४	४३	१८	०	३७	१४	५०	२८

६४	६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२
२१	२१	२१	२१	२१	२१	२२	२२	२२
४	१५	२६	३६	४६	५५	४	१३	२१
२९	३५	१०	३४	२७	५४	५९	३७	५३
०	०	०	०	०	०	०	०	०
११	१०	१०	९	९	९	८	८	७
६	४५	२४	५३	२७	५	३८	१६	४९

७३	७४	७५	७६	७७	७८	७९	८०	८१
२२	२२	२२	२२	२२	२३	२३	२३	२३
२९	३७	४४	५०	५६	२	७	१२	१६
४२	५	१	३२	३५	१४	२७	१४	३२
०	०	०	०	०	०	०	०	०
७	६	६	६	५	५	४	४	३
३३	५९	३१	३	३९	१३	४७	१८	५३

८२	८३	८४	८५	८६	८७	८८	८९	९०
२३	२३	२३	२३	२३	२३	२३	२३	२३
२०	२३	२६	२९	३१	३२	३४	३४	३५
२५	५०	४६	१८	२२	५८	५	४७	०
०	०	०	०	०	०	०	०	०
३	२	२	२	१	१	०	०	०
२५	५६	३२	४	२६	७	४२	१३	०

अथेष्टदिने मध्यच्छायातो नतांशक्रान्त्यंशयोरानयनम्—

एवं खमध्यस्थनतांशकाश्च तथापमांशाः सुधिया प्रसाध्याः ॥
दिने दिने वेष्टदिने यथेष्टं नत्यंशजाः क्रांतिलवाः

यदा मध्यसमा भुक्तिस्तदा मध्यस्फुटार्कयोः ॥
अन्तरांशकजा जीवा ज्ञेया सान्त्यफलज्यका ॥ ४० ॥
चक्रे खेटाः स्पष्टगत्या व्रजन्ति तस्मात्स्पष्टा यंत्रसिद्धाः खगेंद्राः ॥
दुःसाध्यास्ते सर्वथा मानवानां पूर्वैर्यंत्रान्मध्यतुंगादिकाश्च ॥४१॥
युक्त्या कृत्स्नाः स्थापिता भास्कराद्यैः
स्वे स्वे तंत्रे स्पष्टताज्ञापनार्थम् ॥
तस्मात् यंत्रान्मध्यतुंगादिकानां
स्पष्टं ज्ञानं किंचिदुक्तं मयात्र ॥ ४२ ॥

अथरवेर्मन्दोच्चगतिज्ञानमाह—

मध्यस्पष्टसमे भानौ मध्यभुक्तिं नियोजयेत् ॥
तस्याग्रिमदिनस्पष्टसूर्ययोरन्तरं फलम् ॥ ४३ ॥
तज्ज्या त्रिज्याहता भक्ता फलं प्रांतज्यया ततः ॥
तच्चापलवका ज्ञेया बुधैः केन्द्रभवा गतिः ॥ ४४ ॥
मध्यगत्याधिकोने वै युतोना मध्यमागतिः ॥
भवेदुच्चगतिश्चैवं चन्द्रादीनां प्रसाधयेत् ॥ ४५ ॥

अथ केन्द्रतो मन्दफलानयनम्—

उच्चोनखचरं केन्द्रं तद्दोर्ज्यान्त्यफलज्यया ॥
हता चान्त्यज्यया भक्ता लब्धं चापफलांशकाः ॥ ४६ ॥
घटमेषादिके स्वर्णं कार्यं मन्दस्फुटो भवेत् ॥

अथायनांशवर्जगतिः—

स्पष्टे मध्यसमो भानुर्यस्मिन् मध्यंदिने भवेत् ॥ ४७ ॥
तदादिदिवसादग्रे खषड्राम ३६० मिते दिने ॥
मध्यगत्यानुपातोत्थमध्यात्स्पष्टं प्रसाधयेत् ॥ ४८ ॥
अन्यं छायोद्भवं कृत्वा तयोर्यच्चांतरं भवेत् ॥
छायोद्भवेऽधिकोने स्यान्मध्योत्थं ॥ ४९ ॥

एकद्विरामाख्यभजाः पृथक्स्थास्त्रिभद्युमौर्व्यार्धहता विभक्ताः ॥
स्वद्युज्यया तत्प्रभवाणि यानि चापानि तानीह दशाहतानि ६०
क्रमाद्धोधः परिशोधितानि
मेषान्निरक्षे ह्युदया भवन्ति ॥
सत्र्यंशयुक्ता गजसप्तदस्राः २७८।२०
सपद्ले गोनवदस्रकाश्च २९९।१० ॥ ६१ ॥
सार्धा द्विदंताश्च ३२२।३० पथोत्पथस्थाः
स्वदेशजैर्हीनयुताश्चराख्यैः ॥
क्रमोत्क्रमस्थैः शकलैर्निजाः स्यु-
र्मेषादिषण्णां च तुलाद्विलोमम् ॥ ६२ ॥

अथेष्टच्छायातो गतेष्टनाड्यानयनम्—

अभीष्टभा कर्णहता त्रिभज्या सूर्या १२ हता शंकुगुणोहतः सः ॥
त्रिभज्यया लंबगुणेन भक्तश्छेदः सनिघ्नोऽन्त्यगुणेन भक्तः ॥६३॥
स्वद्युज्यया तद्धनुरुन्नतांशाः षड्भिर्विभक्ता गतगम्यनाड्यः ॥
प्राक्पश्चिमार्धेऽर्कमुखादिकानामथोन्नताद्धानयनं ब्रवीमि ॥ ६४ ॥
रसाहताः स्वेष्टगतेष्टनाड्यस्तज्ज्योन्नतज्यानिहता द्युमौर्व्या ॥
त्रिभज्ययाप्ता भवतीह हारो लंबज्यया प्रस्त्रिगुणेन भक्तः ॥६५॥
स्याच्छंकुजीवा हि तया विभक्ता त्रिज्यार्कघाताद्भवतीष्टकर्णः ॥
तद्वर्गशंकु (?) कृतिजांतरालात्पदं प्रभेष्टा परिवेदितव्या ॥ ६६ ॥

अथ चन्द्रस्पष्टताज्ञानमाह—

इष्टे दिने वा तमसि शशांकं खमध्यगं मध्यभया विचिन्त्यम् ॥
तत्कालतो वालुकतोयनाडीयंत्रेण शुद्धेन च नाडिकायाः ॥ ६७ ॥
इनोऽर्धबिंबोदयमेति यावद्विलोमलग्नं घटिकाभिराभिः ॥
तात्कालिकार्काच्च निजोदयैर्यत्तत्तुल्यकं वै हिमगोः सुखं स्यात् ६८
वार्कास्तकालाद्यदि मध्यगानां या नाडिकास्ताभिरिनाः सपड्भाद् ॥
धनाह्वयं यद्धि निजोदयैः स्याल्लग्नं च तेनैव समं सुखं

यंत्र० १३

यदा हि मध्यार्कसमाः कुजेज्यमंदाश्चलांशैः सहितास्तदा ये ॥
छायोर्ध्ववास्तद्विवरे फलांशाः पुनः पुनस्ते प्रविलोकनीयाः ॥८३॥
यावत्फलांशाः परमा भवंति भज्यांत्यसंज्ञाः स्वफले विचिंत्याः ॥
त्रिभाधिकोनेन हि मध्यमेन तुल्यं तदोच्चं खलु मध्यखेटात् ॥८४॥
न्यूनाधिके वै सकले ग्रहेंद्रे वा मध्यतुल्यं स्फुटखेचरश्च ॥
मध्येन तुल्यं हि तदा तदुच्चं फलांशकात्पूर्ववदेव भुक्तिः ॥ ८५ ॥
यदा शरः शून्यसमस्तदा यो मन्दस्फुटस्तत्सदृशो हि पातः ॥
मंदस्फुटाः स्वांत्यफलज्यकाभिः साध्या बुधैस्तेऽनुदिनं विदग्धैः ८६
मंदस्फुटास्स्पष्टखगोऽतिवृद्धस्तदा तयोर्यद्विवरं फलांशाः ॥
तज्ज्यांत्यसंज्ञाः फलपूर्वकास्ते ततोऽनुपातात्खलु केंद्रभुक्तिः ॥८७॥
विद्वेत्येज्यौ मध्यमौ नैव दृश्यौ सूर्यासन्नत्वाद्दिवा सर्वदैव ॥
सूर्यस्यास्ते वोद्गमे यातगम्यास्तच्छायातो नाडिकाःपूर्ववद्वै ॥८८॥
धनर्णकं तद् घटिकाभिरंगं निजोदयैर्भास्करतो विधेयम् ॥
तत्तुल्यकस्तत्खचरः स्फुटः स्यादेवं विधेयौ भृगुचंद्रपुत्रौ ॥८९॥
ततश्च पूर्वोदितभौमयुक्त्या वर्षादिभुक्तिः परिचिन्तनीया ॥
भौमादिकानां प्रविलोकनीयं वर्षे च वर्षे ह्युदयास्तकं हि ॥९०॥
मूलस्फुटत्वे समतां व्रजन्ति तावच्च यावत्प्रमिता भवन्ति ॥
तावन्मितास्तद्भगणाश्च शैध्र्यास्ततोऽनुपाताच्चलजा तु भुक्तिः ९१

भौमोऽक्सप्त ७९ प्रमितैश्च वर्षै-
स्तर्कांब्धि ४६ तुल्यैः शशिसंभवश्च ॥
गुरुर्गुणेभै ८३ भृगुजो गजैश्च ८
नंदेषु ५९ संख्यै रविनन्दनश्च ॥ ९२ ॥
स्पष्टैकतां याति तथैव पर्ययाः ?
कुजादिकानां क्रमशोऽभिधास्ये ॥
दस्राब्धयोऽ ४२ गाब्धि ४६ मिता
गजाश्च दस्रा २ स्तनुमानात्

अशुद्धपूर्वैर्भवनैस्तनुः स्याद्दिवावशेषे रससंयुतार्कात् ॥
भुक्तं विलोमात्स्वघटीपलेभ्यो विशोधयेत्तत्प्रथमोदयाँश्च ॥१०५॥
खाभ्याहतं शेषमशुद्धभक्तं लब्धं त्वशुद्धात्पतितं विलग्नम् ॥
रात्रौ विधेयं हि सपङ्क्षसूर्याङ्कनाह्वयं चेद् गतसंज्ञनाड्यः ॥१०६॥
निशावशेषे ऋणसंज्ञकं वै सूर्याद्विधेयं निजशेषकालात् ॥
भोग्याल्पकाले यदि भुक्तकोने कालः खरामैर्निहतः स्वजाप्तः१०७
लब्धांशयुक्तोनरविः क्रमेण लग्नं भवेत्तत्सचलं सदैव ॥
एवं तथान्यग्रहकृत्कृतोऽपि लग्नं विधेयं निजकालतश्च ॥ १०८ ॥

अथ प्रसंगतो भावसाधनम्—

एवं नताच्चापरपूर्वकाच्च क्रमोत्क्रमाख्यं भवतीह लग्नम् ॥
लंकोदयैस्तत्खलु मध्यसंज्ञं सपङ्क्षकं वेश्मगृहं निरुक्तम् ॥ १०९ ॥
लग्नोनवेश्मांगलवोत्तरे वै क्रमेण लग्नं खलु षट् स्थलेषु ॥
भावश्च संधिश्च पुनश्च भावः संधिस्ततोऽग्रे ऽपि च भावसंधिः ११०
भावौ त्रियुग्मौ भुजवेदयुक्तौ बाणांगभावौ भवतः क्रमेण ॥
वेदाद्विलोमाः खलु संधयश्च कुरामबाणैः सहिताः सुताःस्युः १११
ते पङ्क्षयुक्ता महतोऽपि भावाः ससंधयः षट् प्रभवंति सिद्धाः ॥
न्यूनाधिको मुख्यविरामसंधेः पूर्वाश्रितोत्थं खचरः फलं हि ११२

शून्यं संधिसमो हि भावसदृशः पूर्णं फलं खेचरः
पुष्टे चाल्पतरेऽनुपातकवशाद्भावात्तदत्रोच्यते ॥
पुष्टे हीनतरे क्रमाद्ग्रहविरामाद्याख्यसंध्यंतरं
षष्टिघ्नं खलु भावसंधिविवरेणाप्तं फलं भावजम् ॥ ११३ ॥

इति यंत्रशिरोमणौ शुभे परमज्ञानकरे विपश्चिताम् ॥
रचिते पुरुषोत्तमात्मना प्रथमो यंत्रमणिर्नरेश्वरः ॥ ११४ ॥

इति श्रीगणकचक्रचूडामणिपुरुषोत्तमात्मजेन ज्योतिर्विदा विश्रामेण
विरचिते यंत्रशिरोमणौ नरयंत्रमणिः प्रथमः ॥

स्वदेशदेशांतरजाक्षभागसंभूतपत्रस्य गृहं तदेव ॥
कालाववोधाय च धारणाय शोभार्थमेवं रचयेत्सुयंत्रम् ॥ ५ ॥
चेत्सूक्ष्मकालाद्यववोधनेच्छा तदैकपत्रं रचयाशु रम्यम् ॥
अत्यंतविस्तारविराजमानं याम्ये किरीटादियुतं दृढं हि ॥ ६ ॥
तथा विधेयानि सुपत्रकाणि सुखेन यंत्रोदरमाविशेयुः ॥
पत्रेऽपि कार्यं खलु याम्यभागे मुखं यथा यंत्रमुखे विशेच्च ॥७॥
पत्राणि तावत्प्रमितानि यावन्मितैश्च यंत्रोदरपूरणं स्यात् ॥
भचक्रपत्रं सुदृढं तथैव पत्रोपरिस्थं सुधिया विधेयम् ॥ ८ ॥

अथ यंत्रागारांकना—

यंत्रागारे पालिवृत्ते सुवृत्तं
कृत्वा चांक्याः षष्टिनाड्योऽस्य चक्रात् ॥
तस्याधो वै चक्रभागाः समाना-
स्तत्पृष्ठे वै त्रीणि वृत्तानि कुर्यात् ॥ ९ ॥

तस्मिन् दिगंकाः खलु याम्यभागमध्यान्नवेयुश्चतुरंशका वै ॥
तत्पश्चिमांकात् खनवोन्नतांशाः सांकाः समा याम्यदिशांतमेव ॥
तथैव जीवा द्वितये विभागे क्रांतिस्तृतीये नरभा चतुर्थे ॥
प्रत्यंशजातश्च भुजो विधेयो ह्यधस्थवृत्तश्रुतिसंमितश्च ॥ ११ ॥
तथा विधेयो हि यथा दिशांके समानतामेति च सूचिकाग्रः ॥
तत्प्रांतयोर्नेत्रयुगं समांशे समांग्ररंध्रेण युतं विधेयम् ॥ १२ ॥
भुजान्नचक्रांतककेंद्रविष्टो मेर्वाख्यकीलोपरि रंध्रयुक्तः ॥
तद्रंध्रकेऽन्योऽपि तथा विधेयो यथा भचक्रं दृढतां भवेद्धि ॥१३॥

पत्रे भचक्रेऽपि तथा दिशोंऽक्या-
स्ततस्तु तद्व्याससमां च कंवाम् ॥
विधाय तस्यां हि खषड्विभागान्
युक्त्या समानाश्च समांकनीयाः

अपाच्यरेखा मृगवृत्तयोगे तीक्ष्णं विधेयं मृगवक्रचिह्नम् ॥
यद् भ्राम्यमाणं गणकेन सम्यक् नोज्झेत्तु नाड्याह्वयमंडलं वै २६
भचक्रवृत्ते खलु राशिवृत्ते नक्षत्रचंच्वादिकधारकाँश्च ॥
वृत्तान्विहायाथ परे त्वपास्यं युक्त्या सुतीक्ष्णेन हि लोहकेन ॥२७॥
एतच्च सौम्याह्वयंत्रभेदमार्गेण सिद्धिः सकलाऽत्ररम्या ॥
भवेन्नराणां नियतं च यस्माद्याम्याख्यमिश्राह्वययंत्रभेदः ॥ २८ ॥
ग्रंथस्य भूयस्त्वभयान्मयात्र नोक्ताश्च नावश्यककारणाद्वै ॥
यंत्रस्य निर्माणमिदं यदुक्तं संक्षेपतोऽन्यद्गुरुसंप्रदायात् ॥ २९ ॥

अथ द्युज्यानयनम्—

मेषप्रमाणेन हतोत्क्रमज्या भुजांशकानां क्रमजीवयाप्ता ॥
द्युज्याभवेदानवतेर्लवानां ततोऽधिकांशक्रमजीवयाढ्या ॥ ३० ॥
त्रिज्याजमानेन हता विभक्ता तदूनखांकक्रमजीवया वै ॥
एवं हि चक्रार्धकभागकानां द्युज्याफलं स्पष्टतरं विधेयम् ॥ ३१ ॥
प्रत्यंशजातं च लवादधश्चेत्कलादिकं तद्विवरेण निघ्नम् ॥
षष्ठ्याप्तयुक्तं शकलं दिनस्य स्पष्टं भवेद् व्यासकर्केंद्रसिद्ध्यै ॥३२॥

अंशा.	०	१	२	३	४	५	६	७	८	९
द्युज्या-फल	० ०	० ११	० २१	० ३१	० ४२	० ५२	१ २	१ १२	१ २२	१ ३३
अंतरम्	० १०	० १०	० ११	० ११	० १०	० १०	० १०	० ११	० ११	० १०

अंशा॰	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८
द्युज्या-फलं	१ ४३	१ ५४	२ ४	२ १४	२ २५	२ ३६	२ ४६	२ ५६	३ ७
अंतरम्	० ११	० १०	० ११	० ११	० ११	० (१	० १०	०	० १०

अंशाः	६४	६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२
द्युज्या-फलं	१२ १६	१२ ३२	१२ ४६	१३ १	१३ १६	१३ ३१	१३ ४६	१४ १	१४ १६
अंतरम्	० १५	० १५	० १५	० १५	० १५	० १५	० १५	० १५	० १६

अंशाः	७३	७४	७५	७६	७७	७८	७९	८०	८१
द्युज्या-फलं	१४ ३२	१४ ४८	१५ ४	१५ २१	१५ ३८	१५ ५५	१६ १२	१६ २९	१६ ४६
अंतरम्	० १६	० १६	० १७	० १७	० १७	० १७	० १७	१० १७	० १८

अंशाः	८२	८३	८४	८५	८६	८७	८८	८९	९०
द्युज्या-फलं	१७ ४	१७ २२	१७ ४१	१८ ०	१८ १९	१८ ३९	१८ ५९	१९ १९	१९ ३९
अंतरम्	० १८	० १९	० १९	० १९	० २०	० २०	० २०	० २०	० २०

अंशाः	९१	९२	९३	९४	९५	९६	९७	९८	९९
द्युज्या-फलं	२० ०	२० २१	२० ४२	२१ ४	२१ २६	२१ ४९	२२ १२	२२ ३५	२३ ०
अंतरम्	० २१	० २१	० २२	० २२	० २३	० २३	० २३	० २५	० २५

अंशाः	१००	१०१	१०२	१०३	१०४	१०५	१०६	१०७	१०८
द्युज्या-फलं	२३ २५	२३ ५०	२४ १६	२४ ४३	२५ १०	२५ ३७	२६ ५	२६ ३४	२७ ३
अंतरम्	० २५	० २६	० २७	० २७	० २७	० २८	० २९	०	० २९

अंशाः	६४	६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२
द्युज्या-फलं	१२ १६	१२ ३२	१२ ४६	१३ १	१३ १६	१३ ३१	१३ ४६	१४ १	१४ १६
अंतरम्	० १५	० १५	० १५	० १५	० १५	० १५	० १५	० १५	० १६

अंशाः	७३	७४	७५	७६	७७	७८	७९	८०	८१
द्युज्या-फलं	१४ ३२	१४ ४८	१५ ४	१५ २१	१५ ३८	१५ ५५	१६ १२	१६ २९	१६ ४६
अंतरम्	० १६	० १६	० १७	० १७	० १७	० १७	० १७	१० १७	० १८

अंशाः	८२	८३	८४	८५	८६	८७	८८	८९	९०
द्युज्या-फलं	१७ ४	१७ २२	१७ ४१	१८ ०	१८ १९	१८ ३९	१८ ५९	१९ १९	१९ ३९
अंतरम्	० १८	० १९	० १९	० १९	० २०	० २०	० २०	० २०	० २०

अंशाः	९१	९२	९३	९४	९५	९६	९७	९८	९९
द्युज्या-फलं	२० ०	२० २१	२० ४२	२१ ४	२१ २६	२१ ४९	२२ १२	२२ ३५	२३ ०
अंतरम्	० २१	० २१	० २२	० २२	० २३	० २३	० २३	० २५	० २५

अंशाः	१००	१०१	१०२	१०३	१०४	१०५	१०६	१०७	१०८
द्युज्या-फलं	२३ २५	२३ ५०	२४ १६	२४ ४३	२५ १०	२५ ३७	२६ ५	२६ ३४	२७ ३
अंतरम्	० २५	० २६	० २७	० २७	० २७	० २८	० २९	० २९	० २९

अंशाः	१५४	१५५	१५६	१५७	१५८	१५९	१६०	१६१	१६२
द्युज्या- फलं	८५ ७	८८ ३८	९२ २७	९६ ३५	१०१ ६	१०६ १	१११ २७	११७ २६	१२४ ५
अंतरम्	३ ३१	३ ४९	४ ८	४ ३१	४ ५५	५ २६	५ ५९	६ ३९	७ २५

अंशाः	१६३	१६४	१६५	१६६	१६७	१६८	१६९	१७०	१७१
द्युज्य- फलं	१३१ २९	१३९ ५०	१४९ १५	१६० २	१७२ २८	१८६ ५८	२०४ ३	२२४ ४०	२४९ ४२
अंतरम्	८ २१	९ २५	१० ४७	१२ २६	१४ ४०	१७ ५	२० ३७	२५ २	३१ १९

अंशाः	१७२	१७३	१७४	१७५	१७६	१७७	१७८	१७९	१८०
द्युज्या- फलं	२८१ १	३२१ २९	३७२ १	४५० ११	५६२ ३१	७५० २९	११२५ ५	२२५० ४	० ०
अंतरम्	४० २८	५० ३२	७८ १०	११२ २०	१८७ ५८	३७४ ३६	११२४ ५९	२२५० ४	० ०

अथ केंद्रव्यासानयनम्—

स्वाक्षैर्विहीनाः खगजेंदुभागाः स्वाक्षाश्च शेषाख्यलवाः पृथक्स्थाः ॥
द्युज्याफलं शेषलवोद्भवं यत्तदक्षभागेन विहीनयुक्तम् ॥ ३३ ॥
अर्धीकृतं तत्क्षितिजाह्वयं स्यात्केंद्रं स्फुटं व्यासयुतं क्रमेण ॥
ततश्च शेषेऽक्षलवे विशोध्या यथेप्सितांशाश्च यथोक्तरीत्या ॥३४॥
व्यासेन युक्तानि हि केंद्रकाणि कुजाख्यवृत्तात्पुरतः स्फुटानि ॥
कार्याणि चेदक्षभवे च शेषे यथेप्सितांशा न पतंति तत्र ॥ ३५ ॥
तेभ्योऽक्षशेषं परिशोध्य साध्यं द्युज्याफलं तेन युतं विहीनम् ॥
शेषोद्भवं तद्दलितं हि केंद्रव्यासौ भवेतां च तथा तदग्रे ॥ ३६ ॥
अक्षे च शेषे क्रमशो युतो ना यथेप्सितांशाः प्रविधाय स—
कार्याणि केंद्राणि सुविस्तृतानि युक्त्या

संधिर्योगदलात्तयोर्विरचयेच्छेषं हि यंत्रेश्वरात्
ज्ञेयं भावभवं स्फुटं रविलवे वेधोन्नतांशोपगे ॥
अर्कात्सप्तमभांशकेन सहिता होरा तदेवापरात्
होरेशास्तदधीश्वराद्विगणयेत्पष्ठस्य पष्ठस्य वै ॥ ४७ ॥

अथेष्टघटिकोपरि उन्नतभागज्ञानं तथा कालाल्लग्नज्ञानं लग्नात्कालज्ञानमाह—

धृत्वा प्राक् क्षितिजे रविं मृगमुखस्यांकाच्च नाड्यंकके-
ऽभीष्टे नक्रमुखं विधाय रवियुग्वृत्तोन्नतांशा रवेः ॥
एवं स्वेष्टघटीयुते मृगमुखे लग्नादि पूर्वोक्तवत्
भावाश्चेष्टघटीभवाः स्फुटतरा वार्कांगयोरंतरे ॥ ४८ ॥

अथ नक्षत्रोन्नतांशेभ्यो रात्रौ कालादिज्ञानमाह—

भास्यं चोन्नतवेधभागसहितं कृत्वार्कभागं कुजे
धृत्वा प्रागपरे च नक्रवदनद्विःस्थानलग्नांतरे ॥
नाड्यः शेषगताः स्युरत्र निशिजा लग्नादिपूर्वोक्तवत्
भावाः सूर्यलवे युते हि वलये होरा तु होराभिधे ॥ ४९ ॥

अथ गतराश्रितो नक्षत्रोन्नतांशज्ञानमाह—

अर्कांशेऽस्तकुजे स्थिते मृगमुखात्स्वाभीष्टनाडीगतं
कृत्वा नक्रमुखं तदा भवदने लग्नास्तु तुंगांशकाः ॥

अथाभीष्टांशोत्पन्नरेखांतराले रव्यंशयोगज्ञानमाह—

याभीष्टांशभवा हि राशिवलये रेखा हि पूर्वापरा
धृत्वेष्टे क्षितिजे तयोर्मृगमुखस्यांतर्गता ये लवाः ॥ ५० ॥
प्राग्रेखाप्तलवाधिकेन गुणिताः स्वाभीष्टभागैर्हृता
लब्धांशैः सहितं हि नक्रवदनस्याद्यं हि चिह्नं बुधैः ॥
तस्मिन्नक्रमुखे धृते रविलवाः स्वे स्वे कुजे भस्फुटाः
चैवं स्वोन्नतभागकेऽपि रविभस्यांशे स्फुटत्वं भवेत् ॥५१॥

अथार्कनक्षत्रस्पष्टज्ञानम्—

ये मध्योन्नतभागका रविभवास्तैर्मध्यरेखांकिता
स्तत्राद्ये भलवे रविर्भवलयः संभ्राम्यमाणात्स्फ… ॥

तस्मात्स्वेष्टखगस्य काललवकैर्वामं हि नक्राननम्
कृत्वा प्राकृक्षितिजे ग्रहोदयभवं लग्नं विलग्नं भवेत् ॥
तत्खेटांतरभागकैश्च विहृतैः पूर्वोक्तवद्वासरैः
खेटेंऽगादधिकोनकेप्ययगतकैः खेटोदयः स्यात्स्फुटः ॥ ६० ॥

* अथ स्तंभादिकोच्चज्ञानमाह—

यंत्रेंद्रेण हि पर्वतादिशिखरं विध्वा स्वपादांकतो-
ऽग्रे गत्वा च पुनस्तदंतरगता भूभास्करैश्चाहता ॥
भक्ता चोन्नतभांतरेण हि तदौच्चं स्वात्ममानान्वितं
ज्ञेयं सद्गुरुसंप्रदायवशतो नोक्तं मया यत्तु वै ॥ ६१ ॥

इति यंत्रशिरोमणौ शुभे परमज्ञानकरे विपश्चिताम् ॥
रचिते पुरुपोत्तमात्मना त्रितयो यंत्रकराद् मणिः स्फुटः ॥६२॥

इति श्रीगणकचक्रचूडामणिपुरुषोत्तमात्मजेन ज्योतिर्विदा विश्रामेण विरचिते यंत्रशिरोमणौ यंत्रराजाभिधानो मणिस्तृतीयः

---

* अथ राजकौतुकार्थं वृक्षादेरुच्छ्रायज्ञानोपायः—

अतिविततमतिर्महीपतिश्चेद् गणकवरं परिपूज्य हेमरत्नैः ॥
यदि किल परिपृच्छतीह मानान् गणक! विचार्य वदाशु तालदैर्घ्यम् ॥ १ ॥
तुरीययंत्रादुत चाङ्कुशाच्च वेधं प्रकुर्वंति निमील्य नेत्रम् ॥
नेत्रद्वये सत्यपि नेत्रनाशः प्रश्ने किलैतन्नहि युक्तियुक्तम् ॥ २ ॥
प्रश्ने हि मांगल्यविधौ यतो हि अंधं च पंगुं परिवर्जयंति ॥
बलात्स्वकीयं च निमील्य नेत्रं वेधं प्रकुर्वंति नमोऽस्तु तेभ्यः ॥ ३ ॥
तुरीययंत्रं प्रविहाय हस्तादन्यात्करादंकुशकं विहाय ॥
तत्सुंदरं नेत्रयुगं प्रकाश्य प्रवाच्यमस्मात्खलु तालवेधम् ॥ ४ ॥
नैतत्प्रकाश्यं खलु दुर्जनेषु यतो हि यंत्रान्न किलात्र वेध. ॥
एतत्प्रबुध्वा कुलजातिदेशान् गुणान्वितस्यापि जितेंद्रियस्य ॥ ५ ॥
वृक्षभा रविहृता च शंकुभाभाजिता भवति तालमितिर्वै ॥
दैववित् किल च कृष्णसंज्ञकः शास्त्रतस्त्विदमुवाच हि दैर्घ्यमिति ॥ ६ ॥

अत्रास्तलग्नं च खभं स्फुटं स्यात् पूर्वोन्नतांशे ह्यपरे विलग्नम् ॥
तथा खभं स्वायनभागयुक्तं श्रीयंत्रराजेन समं परं वै ॥ १३ ॥
इति यंत्रशिरोमणौ शुभे विशदज्ञानकरे विपश्चिताम् ॥
रचिते पुरुषोत्तमात्मनाऽब्धिमितोऽगाद्धि मणिः सुचापकः ॥१४॥

इति श्रीगणकचक्रचूडामणिपुरुषोत्तमात्मजेन ज्योतिर्विदा विश्रामेण
विरचिते यंत्रशिरोमणौ चापयंत्राख्यो मणिश्चतुर्थः ॥

मुहुश्च विघ्नेशपदारविंदं नत्वा ह्यहं तुर्यकनामधेयम् ॥
तनोमि सद्धातुभवं विधेयं तुर्यं सुवृत्तार्धदलाधिकं वै ॥ १ ॥
समानतुर्ये विरचय्य रेखां पूर्वाभिधां याम्यभवां तथैव ॥
तत्तुर्यकेंद्राद्धि निवेशनीयं कर्कादिवृत्तत्रितयं च युक्त्या ॥ २ ॥
मृगोर्ध्वगे वै परिधौ विधाय कालाख्यवृत्ते यमपूर्वयोश्च ॥
मध्ये शरेंदुप्रमितास्तथांक्या नाड्यः स्वमानेन युतास्तथान्ये ॥ ३ ॥

स्वाक्षोद्भवैर्व्यासककेंद्रकैश्च
कुजादिकान्युन्नतमंडलानि ॥
युक्त्या निवेश्यानि च पूर्वरीत्या
तत्तुल्यचक्रेऽपि च नाडिकाख्यम् ॥ ४ ॥

यथ्यंकितं पूर्वयमांतराले कर्कादिवृत्तत्रितयांकितं वै ॥
यमाख्यकर्कादजयुक्तपूर्वांतकं तु तस्माद् यमयुङ्मृगांतम् ॥ ५ ॥
वृत्तद्वयं कर्कटकेन कृत्वा लंकोदयाः काललवैस्तथांक्याः ॥
कर्कादिकाः कर्कयमाख्ययोगात् सर्पाकृतौ याम्यमृगास्यकांतम् ६
षड्राशयोऽन्येऽपि तथा विलोमान्नक्रादयः स्वांशककैर्युताश्च ॥
नक्षत्रवक्त्राणि च पूर्ववद्धि निवेश्य शेषं खलु पूर्ववद्धि ॥ ७ ॥
भचक्रपत्रं खलु तुर्यकेंद्रे दृढं निवेश्यं गुरुसंप्रदायात् ॥
तद्याम्यरेखोपरि यंत्रनेत्रे प्रांते सरंध्रे विनिवेशनीये ॥ ८ ॥
तद्यंत्रपृष्ठेऽपि च वेधतुर्यं पूर्वोक्तवद्धि सुधिया विधेयम् ॥
वेधादिकं पूर्ववदेव कृत्वा कालादि सर्वं खलु पूर्ववद्धि ॥ ९ ॥

इति यंत्रशिरोमणौ शुभे परमज्ञानकरे विपश्चिताम् ॥
रचिते पुरुषोत्तमात्मना नलिकायंत्रमणिः षडुन्मितः ॥ ५ ॥

इति श्रीगणकचक्रचूडामणिपुरुषोत्तमात्मजेन ज्योतिर्विदा विश्रामेण
विरचिते यंत्रशिरोमणौ नलिकाख्ययंत्रमणिः षष्ठः ॥

श्रीमद्गुर्जरमंडले क्षितितलालंकारभूते पुरं
श्रीजंबूसरसंज्ञकं द्विजकुलानंदैकदं तत्र वै ॥
श्रीकौंडिन्यकयाज्ञवंशजकुले ह्यासीदनंतो द्विजः
श्रौतस्मार्तविचारसारचतुरो दैवज्ञचूडामणिः ॥ १ ॥
तत्पुत्रो हि जनार्दनो निजगुणैः ख्यातो धरामंडले
तज्जः श्रीपुरुषोत्तमो गुणनिधिः स्वाचारवान् तत्सुतः ॥
विश्रामो गणनाथपादनिरतस्त्रिस्कंधपारंगतः
श्रीमद्यंत्रशिरोमणिं सुविशदं चक्रेऽगयंत्रात्मकम् ॥ २ ॥
दृष्ट्वा यंत्रशिरोमणिं सुविशदं सुज्ञा गुणज्ञाः सदा
नानानंदभरैर्युताः सुगणकास्तुष्यन्तु वान्ये जडाः ॥
नानाक्रोधभरैर्युताः कुमतयः क्रुध्यंतु येषां भवेद्
दिव्यं ज्ञानमभीप्सितं सुमतयस्ते वै पठन्तु ध्रुवम् ॥ ३ ॥
शाके सप्तत्रिपंचेंदु १५३७ प्रमिते रचितो मया ॥
ग्रंथो यंत्रागमानां हि वृत्तैर्नंदेंदुदस्रकैः २१९ ॥ ४ ॥

इति श्रीगणकचक्रचूडामणिपुरुषोत्तमात्मना ज्योतिर्विदा विश्रामेण
विरचिते यंत्रशिरोमणौ वंशवर्णनो नाम सप्तमो मणिः ॥

